

ΕΛΛΗΝΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ

Α Γ Ω Γ Η

ΔΙΜΗΝΙΑΙΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

-
- ❖ «ΒΗΣΣΑΡΙΩΝ Ο ΑΓΑΘΩΝΙΤΗΣ ΩΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΣ»
  - ❖ Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ «ΕΥΣΕΒΕΙΑ» 1892-1922
  - ❖ 1922-2022. Η ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ. ΤΟ ΞΑΝΑΖΩΝΤΑΝΕΜΑ ΤΗΣ ΠΙΚΡΑΜΕΝΗΣ ΜΝΗΜΗΣ
  - ❖ ΚΡΥΦΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ
  - ❖ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΥΠΑΚΟΗ
  - ❖ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΑΡΕΦΗΣ. Ο ΜΑΚΕΔΟΝΟΜΑΧΟΣ ΟΠΛΑΡΧΗΓΟΣ

Περιεχόμενα

103

ΣΧΟΛΙΑ 97

ΒΗΣΣΑΡΙΩΝ Ο ΑΓΑΘΩΝΙΤΗΣ ΩΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΣ

Τοῦ κ. Γεωργίου Γ. Σπανοῦ 99

Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ «ΕΥΣΕΒΕΙΑ» 1892-1922

Τοῦ π. Γεωργίου Μποροβίλου 103

1922-2022. Η ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ. ΤΟ ΞΑΝΑΖΩΝΤΑΝΕΜΑ ΤΗΣ ΠΙΚΡΑΜΕΝΗΣ ΜΝΗΜΗΣ (Β' ΜΕΡΟΣ)

Τῆς κ. Ζωῆς Γκενάκου 110

ΚΡΥΦΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

Τοῦ κ. Νικολάου Χρονόπουλου 115

ΠΟΙΗΜΑ

Τοῦ Στέφανου Μπολέτη 120

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΥΠΑΚΟΗ

Τοῦ κ. Ευσταθίου Ριμπᾶ 121

ΕΠΙΣΤΟΛΗ

..... 125

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΑΡΕΦΗΣ. Ο ΜΑΚΕΔΟΝΟΜΑΧΟΣ

Τοῦ κ. Ανδρέα Δημάκη 126

110

115

126

ΕΛΛΗΝΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ

ΑΓΩΓΗ

ΔΙΜΗΝΙΑΙΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

Όργανο τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐκπαιδευτικῶν Λειτουργῶν Ἰδρυτής: **Γ. Θ. Κολιτσάρας** (†1989)

Ἐκδότριας - Ἰδιοκτίτης: **Χ.Ε.Ε.Α.**

Καρύτση 14, 105 61 Ἀθήνα, Τηλ.-Fax: 210 32.27.100,

e-mail: ellinochr.agogi@gmail.com

Υπεύθυνος σύμφωνα μέ τό νόμο καί ἐπιμελητής ἐκδόσεως:

Γιῶννης Μαρκόπου, Διαγόρα 35, 153 44 Γέρακος, Τηλ.: 210 66.12.399

Διευθύνεται ἀπό Συντακτική Ἐπιτροπή

Δημιουργικό - Ἐκτύπωση

«**Λυχνία Α.Ε.**», Ἀνδραβίδας 7, 136 71 Χαμόμυλο Ἀχαρνῶν

T. 210 3410436, F. 210 3425967 • www.lychnia.com, info@lychnia.com

Τιμή τεύχους **1,50€**

Ἐτήσια συνδρομή: Ἐσωτερικοῦ 15€, Κύπρου 20€, Ἐξωτερικοῦ 20€ • 25\$

Ἀθήνα - Ὀκτώβριος 2022

ΟΔΗΓΙΕΣ: Ἐπιστολές, συνεργασίες, ἐπιταγές, βιβλία καί ἄλλα ἔντυπα νά στέλνονται στό γραφεῖο τῆς Χ.Ε.Ε.Α., Καρύτση 14, 10561 Ἀθήνα.

• Τό Γραφεῖο εἶναι ἀνοικτό κάθε ἐργάσιμη ἡμέρα ἀπό 9 π.μ. ἕως 1 μ.μ.

Τεύχη τοῦ περιοδικοῦ πωλοῦνται στό βιβλιοπωλεῖα τῆς «ΖΩΗΣ» στήν Ἀθήνα καί σέ ἄλλες ἐπαρχιακές πόλεις, καθώς καί στό γραφεῖο τῆς Χ.Ε.Ε.Α. στήν Ἀθήνα.

• Ἡ δημοσίευση τῶν ἀρθρῶν ἐγκρίνεται ἀπό τή Συντακτική Ἐπιτροπή. Ὅσοι θέλουν παρουσίαση τοῦ βιβλίου τους, παρακαλοῦνται νά ἀποστέλουν δύο ἀντίτυπα, ἕνα γιά ἀπλή ἀγγελία καί γιά τή βιβλιοθήκη τῆς Ἐνώσεως καί ἄλλο γιά τόν μέλλοντα νά κάμει τήν βιβλιοπαρουσίαση. Ἡ Συντακτική Ἐπιτροπή ἔχει τό δικαίωμα νά μὴν ἐγκρίνει τή δημοσίευση βιβλιοκρισιῶν γιά βιβλία ἄσχετα μέ τό περιεχόμενο καί τή γραμμή τοῦ περιοδικοῦ. Τήν εὐθύνη γιά τά δημοσιευμένα κείμενα φέρουν οἱ συγγραφεῖς τους.

«...Οἱ ἐκκλησίες δώσανε τά ἀναθήματα τῶν πιστῶν, χρυσά караβάκια καί ἀγγέλους καί ἀσημένια χέρια, κι οἱ γραμματικοί πού γράφανε πρῖν βιβλία γιά τά δεινά τοῦ πολέμου, στείλανε μήνυμα στίς ἄλλες χώρες καί εἶπανε πῶς τέτοιο ἄδικο δέν ξαναστάθηκε, λοιπόν θά ὑπερασπίσουμε τή γῆς μας καί τήν ἐλευθερία.

Πέρασε μιά μέρα, καί οἱ βάρβαροι πού λέγαν πῶς μέ τά φουσάτα τους θά πατήσουν τή χώρα, δέν μπόρεσαν νά μπουῦν. Πέρασε κι ἄλλη μέρα, καί πάλι δέν μπόρεσαν, ἐπειδή στά περάσματα τῶν βουνῶν εἶχαν φτάσει οἱ Ἕλληνες καί τούς πολεμοῦσαν. Πέρασαν ἔτσι πολλές μέρες, ὁ λαός ἔβλεπε ὀράματα μέ ἀρχαγγέλους καί μαυροντυμένες γυναῖκες, κι ἔλεγε ὁ ἕνας στόν ἄλλο: «Περιμένετε τά εἰσόδια τῆς Θεοτόκου». Καί ὅταν ξημέρωσε ἡ μέρα αὐτή, μεγάλη χαρά ἦρθε στους Ἕλληνες. Ἦρθε μήνυμα πῶς οἱ βοσκοί καί οἱ ψαράδες πού ξεσηκώθηκαν νά σταματήσουν τούς βάρβαρους, τούς κινήγησαν μέσ στη χώρα τους καί τούς πῆραν πολλά λάφυρα, ἄρματα καί φυσεκία, καί μιά μεγάλη πολιτεία, τήν Κορυτσά. Τά γυναικόπαιδα κουβαλοῦσαν στους πολεμιστές βόλια καί θροφές, καί κατακυλοῦσαν πάνω στους ὄχτρούς πέτρες καί τούς σκοτώναν. Ὅσοι ὄχτροι γλίτωσαν, πῆραν τ' ἄγρια βουνά καί τούς φάγανε οἱ λύκοι.

Τότε ἔγινε μεγάλος ἑορτασμός στη χώρα τῶν Ἑλλήνων. Οἱ καμπάνες τῶν ἐκκλησιῶν χτυποῦσαν χαρμόσινα τρεῖς μέρες, καί τά σπίτια βάλανε σημαίες, καί ὁ Ἀρχιεπίσκοπος φόρεσε ἄμφια καμωμένα μέ ἀσήμι, καί γύρω του ἔβαλε μαυροφορεμένους ἀρχιμανδρίτες καί δοξάσανε τό Θεό. Ὁ λαός ἐψέλνε «Τῆ Ὑπερμάχῳ Στρατηγῶ», καί οἱ γυναῖκες κλάψανε σιωπηλά ὅταν μνημόνεψαν τούς σκοτωμένους πολεμιστές.

ΗΛΙΑΣ ΒΕΝΕΖΗΣ

(Νέα Ἔστια, τ. 560/1950, σ. 1438)

Νέα σχολική χρονιά

Άρχισαν τὰ Σχολεῖα γιὰ τὴν νέα σχολική χρονιά. Οἱ εὐχές μας συνοδεύουν τοὺς ἐκπαιδευτικούς κάθε βαθμίδας καὶ τοὺς μαθητές μας. Θέλουμε νὰ πιστεύουμε πῶς μετὰ ἀπὸ τὴν δοκιμασία τῶν δύο προηγούμενων ἐτῶν, τὰ σχολεῖα μας θὰ λειτουργήσουν κανονικά. Οἱ συνθήκες ἔχουν βέβαια ἀλλάξει, καθὼς τὰ παιδιά τὰ δύο τελευταῖα χρόνια, δὲν ἔζησαν σέ καταστάσεις φυσιολογικές σέ κανένα περιβάλλον. Οὔτε οἰκογενειακό, οὔτε κοινωνικό, οὔτε σχολικό. Καὶ ὡς φυσικό ἐπακόλουθο, θὰ ὑπάρξουν οἱ ἀναμενόμενες ἀναταράξεις. Ἦδη, σὸ σύντομο διάστημα πού ἔχει παρέλθει ἀπὸ τὴν ἔναρξη τοῦ σχολείου, ἀκοῦμε καὶ διαβάζουμε γιὰ συμπεριφορές παιδιῶν πού προβληματίζουν. Ὅχι πῶς δὲν ὑπῆρχαν πρὶν. Ἀπλῶς ἡ ποσοστιαία αὐξησὴ τους ἀνψυχεῖ. Καὶ δίνει ἀφορμὴ γιὰ ποικίλες σκέψεις. Κυρίως σὸ ζήτημα τῶν κλειστῶν σχολείων κατὰ τὴν παρελθούσα διετία. Φαίνεται, ὅπως λένε οἱ εἰδικοί, πῶς γιὰ κάποιο χρονικό διάστημα, αὐτὸ ἦταν ἀναπόφευκτο. Ἐχομε γίνει ὁμως μάρτυρες (ἀκροατές καὶ ἀναγνώστες) συγκρουόμενων μεταξὺ τους ἀπόψεων εἴτε γιὰ τὸ ὅτι τὰ σχολεῖα ἔπρεπε πάσει θυσίᾳ νὰ παραμείνουν ἀνοικτά, καὶ γιὰ τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετο. Κανείς ἐπίσης δὲν μπορεῖ νὰ ἀξιολογήσει τὸ ἀποτέλεσμα τῶν διαδικτυακῶν μαθημάτων. Μία ὁμάδα τῶν γονέων πού συνέχισαν νὰ ἐργάζονται σὸ ἐργασιακό τους περιβάλλον ἀλλὰ καὶ ὅσων δὲν ἤθελαν νὰ δεχτοῦν ὅτι ὑπάρχει ἐπιδημία γιὰ τοὺς γνωστούς λόγους, ἢ μὲν μία γιὰτὶ δὲν εἶχε τρόπο νὰ ἀφήσει τὰ

παιδιά μόνον σὸ σπίτι καὶ ἡ ἄλλη ὁμάδα γιὰ νὰ ἰσχυροποιήσει τὰ ἐπιχειρήματά της γιὰ τὸ ἀσήμαντο τοῦ πράγματος, ἤθελαν νὰ συνεχίσουν τὰ σχολεῖα τὴν διὰ ζωῆς διδασκαλία. Ὅπως εἶναι εὐνόητο, στὴ χώρα τῶν ἀντιθέσεων, ἡ ἄλλη ὁμάδα, γιὰ λόγους προστασίας ἤθελε τὰ παιδιά νὰ μείνουν σπίτι καὶ νὰ μὴ λειτουργοῦν τὰ σχολεῖα. Μαζὶ βέβαια καὶ μὴ ὁμάδα ἐκπαιδευτικῶν, πού ἀπέφευγε καὶ τίς μετακινήσεις.

Ἡ οὐσία τοῦ πράγματος

Τὸ ὅλο ζήτημα ὁμως, πρέπει νὰ ξεκαθαριστεῖ μὲ ποῖο κριτήριον θὰ ἀντιμετωπιστεῖ. Θὰ γίνει μὲ τὸ ἐργαλεῖο μιᾶς πολιτικῆς ἀντιπαράθεσης-πού καὶ ἐκεῖ δὲν ὑπῆρχε ὁμοφωνία-, μὲ τὸ ἐργαλεῖο τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης –οὔτε ἐκεῖ ὑπῆρχε ὁμοφωνία-, μὲ τὸ ἐργαλεῖο τῆς διδακτικῆς καὶ παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης καὶ μεθοδολογίας –καὶ ἐκεῖ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετες ἀπόψεις-, ἢ μὲ τὴν κοινὴ λογικὴ (ἂν ὑπάρχει τέτοια); Πρέπει νὰ ἀξιολογηθεῖ ἂν οἱ λύσεις ἀνάγκης κάποιας ἀκραίας περίπτωσης εἶναι ἐπιτρεπτό νὰ διαιωνίζονται. Καὶ σὸ σημεῖο αὐτὸ μπαίνει ἡ συζήτηση μὲ τὰ καθαρῶς παιδαγωγικά κριτήρια. Ποιὸς δηλαδὴ εἶναι ὁ ζωτικὸς κῶρος ἀλλὰ καὶ ὁ χρόνος τῶν παιδιῶν; Δύο θέματα πού δὲν συζητήθηκαν ἐπαρκῶς γιὰ τοὺς γνωστούς λόγους. Φυσικά καὶ εἶναι εὐλογο σέ ἀκραία κατάσταση, τὴν ἔχομε συνηθίσει καὶ ταυτίσει μὲ ἀκραῖα καιρικά φαινόμενα, νὰ ἀνασταλεῖ ἡ λειτουργία τοῦ σχολείου. Καὶ μέχρι τώρα δὲν εἶχαμε κάποιο φαινόμενο τόσο χρονικά ἐκτεταμένο

πού νά μᾶς προβληματίσει γιά τήν ἀντιμετώπισή του. Στήν προκειμένη περίπτωση τῆς πανδημίας, τά διαδικτυακά μαθήματα ἔδωσαν κάποια λύση γιατί ἔπρεπε μέ κάποιο τρόπο τά παιδιά νά συνεχίσουν τή φυσιολογική διαδικασία καί ρουτίνα τῆς ἡλικίας τους. Βέβαια, ὑπῆρχαν καί μαθήματα πού δέν μπορούσαν νά γίνουν. Αὐτά ἦσαν ἀναμενόμενα. Καί ἔτσι δόθηκε λύση στό μαθησιακό-γνωστικό κομμάτι. Ἐμεινε ὁμως ἐκτός, τό ἄλλο βασικό ζήτημα τῆς κανονικῆς σχολικῆς ζωῆς, μέ τήν ἐπικοινωνία διδασκόντων καί μαθητῶν καί βέβαια μαθητῶν μεταξύ τους. Γιατί ὁ ζωτικός χώρος τῶν παιδιῶν εἶναι τό σχολεῖο.

Ἡ ἀντιμετώπιση

Μιά σημαντική συνεισφορά στήν ἀντιπαράθεση γιά ἀνοιχτά σχολεῖα ἢ διαδικτυακά μαθήματα, ἀπετέλεσε ἡ παρέμβαση ἑνός διαπρεποῦς Ἑλληνα ἐπιστήμονα, τοῦ Ὁμοτίμου Καθηγητῆ τῆς Παιδιατρικῆς τοῦ Ε.Κ.Π.Α. κ. Γεωργίου Χρούσου, στήν ἐφ. «Καθημερινή» τῆς 9^{ης} Ἰαν. 2022, μέ τίτλο «Γιατί τά σχολεῖα πρέπει νά μένουν ἀνοιχτά». Ἐκτός τῶν ἱατρικῶν προσεγγίσεων πού δέν εἶναι τῆς ἀρμοδιότητάς μας, ὁ κ. Καθηγητής κάνει σημαντικές παρατηρήσεις ὡς οὐδέτερος παρατηρητής πού ἔχουν σημασία γιά τούς ἐκπαιδευτικούς. Παρατηρεῖ ὅτι «...ἡ λύση τοῦ διαδικτυοῦ αὐξήσε τήν ἀνισότητα ὅσον ἀφορᾶ τήν ἐξασφάλιση ἴσων εὐκαιριῶν γιά τά παιδιά καί ἐπέβαλε ἰδιαίτερα βάρη στίς ἐργαζόμενες μπτέρες, πού ἐκεῖνες κυρίως ἀνέλαβαν τή μαθησιακή ὑποστήριξη τῶν παιδιῶν στό σπίτι», ὅτι τά παιδιά «μένοντας ἐκτός σχολεῖου.. προφανῶς ἔχασαν τήν κοινωνικοποίηση καί κανονικότητα πού προσφέρει τό τελευταῖο (σ.σ. ἐννοεῖ τό σχολεῖο)», «ὑποβλήθηκαν ...σέ ἀπώλεια τῆς ἐλευθερίας τους... ἕνα ἰσχυρό στρεσογόνο ἀπό μόνο του... πολλά ἀσχολήθηκαν ὑπερβολικά μέ τίς διαφορές "ὀθόνες" τους... καί μεγάλη ἀκαδημαϊκή

ἀπώλεια... παρά τή διαδικτυακή διδασκαλία». Αὐτά, ἐκτός τῶν ἱατρικῶν ἀναγκαιοτήτων, ἐπισημαίνουν καί ὑπογραμμίζουν τόν ἰδιαίτερο ρόλο τοῦ σχολεῖου, πού λόγω συνθηεῖας τόν ἔχουμε περιθωριοποιήσει. Ὅπως τονίζουν ὅλοι οἱ σύγχρονοι παιδαγωγοί, τό σχολεῖο εἶναι μετά τήν οἰκογένεια, τό ζωτικό περιβάλλον τῶν παιδιῶν, κυριολεκτικά ὁ «βιότοπός» τους, καί τό κύριο παιδευτικό καί κοινωνικοποιητικό τους περιβάλλον λόγω τοῦ πλοῦτου τῶν προσφερομένων ἐρεθισμάτων. Τό παιδαγωγικό κλίμα τῆς σχολικῆς τάξεως, δέν μπορεῖ νά ὑποκατασταθεῖ ἀπό ὅτιδήποτε ἄλλο. Γι' αὐτό κατά τήν γνώμη μας, μέ δεδομένο ὅτι ὑπάρχουν πλέον πολλοί τρόποι προστασίας (ἐμβόλιο, μάσκα προστασίας κ.λπ) θά πρέπει νά εὐχόμεσθε, τό ἀναπόφευκτο κλείσιμο τῶν σχολεῖων τήν προηγούμενη διετία, νά εἶναι γεγονός πού συνέβη γιά πρώτη ἀλλά καί τελευταία φορά.

ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ

Ὁ Ἀντίγονος διάδοχος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, στά τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, ἔγινε φιλόανθρωπος καί γλυκύς. Σέ ὅσους τόν ρωτοῦσαν τήν αἰτία αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς, ἔλεγε: "Ενας βασιλιάς πρέπει νά ξέρει νά διατηρήσει μέ γλυκύτητα ὅ,τι ἀπέκτησε μέ τή δύναμη.

ΒΗΣΣΑΡΙΩΝ Ο ΑΓΑΘΩΝΙΤΗΣ ΩΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΣ

Τοῦ κ. Γεωργίου Ἰ. Σπανοῦ, Ὁμοτίμου Καθηγητῆ ΕΚΠΑ

Εἶχα τὴν εὐλογία καὶ τὴν τιμὴ νὰ γνωρίσω τὸν πατέρα Βησσαρίωνα, τὸν ἐψηφισμένο πιά ἅγιον, μέσῳ τῆς συναναστροφῆς μου μέ τὸν πατέρα Δαμασκνὸ Ζαχαράκη, τὸν φωτισμένο μαθητὴ του. Ἡ πρόσκληση τοῦ πατέρα Δαμασκνοῦ, τοῦ πνευματικοῦ μου, νὰ ἀναλάβω τὴν ἐπιμέλεια τοῦ βιβλίου «Βησσαρίων ὁ Ἀγαθωνίτης, ὁ Ἐλεήμων πνευματικός» μοῦ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία νὰ ἐγκύψω μέ σεβασμὸ στίς πηγές πού ἀξιοποίησε ὁ πατέρας Δαμασκνός, προκειμένου νὰ ὁμιλήσει μέ σεβασμὸ στὴν ἀλήθεια, μέ μέτρο καὶ ἀγάπη γιὰ τὸν ἅγιο Βησσαρίωνα, κοντά στὸν ὁποῖο ἔζησε ὀλόκληρη τὴ ζωὴ του.

Ἡ ἐπὶ τρία ὀλόκληρα ἔτη συνεργασία μου μέ τὸν πατέρα Δαμασκνὸ μέ κέντρο τῶν συζητήσεων καὶ τῶν ἀναφορῶν τὴ ζωὴ τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνα μέ ἔπεισαν ὅτι ὁ πατέρας Βησσαρίων ἦταν μιὰ ἀναμμένη λαμπάδα, μιὰ ἁγιασμένη μορφή πού παιδαγωγοῦσε «λόγοις καὶ ἔργοις». Ὅσα θὰ ἐπικαλεσθῶ, προκειμένου νὰ πείσω ὅτι ὁ πατέρας Βησσαρίων ὑπῆρξε τῷ ὄντι παιδαγωγός, τὰ ἀντλήσα ἀπὸ τὸ βιβλίο-μαρτυρία τοῦ πατέρα Δαμασκνοῦ καὶ ἀπὸ τίς συζητήσεις μέ ἑκατοντάδες πιστοὺς πού συναντοῦσα στὴν Ἱερά Μονὴ Ἀγάθωνος.

Ἡ οἰκογένεια ὡς ὀργανικὸ κύτταρο τῆς κοινωνίας, ὡς ὁ καθαγιασμένος ἀπὸ τὸν Χριστὸ πνευματικὸς θεσμός, ὑπῆρξε μόνιμο καὶ πρωταρχικὸ μέλημα τῆς ζωῆς τοῦ Ἱερομόναχου Βησσαρίωνα. Διέτρεξε μεγάλες ἀποστάσεις, δέν κοιμήθηκε, προσευχόμενος ἀδιαλείπτως, προκειμένου νὰ παρέμβει

σωστικά, νὰ ἐξασφαλίσαι τὴν καταλλαγὴ σέ ζευγάρια πού πορεύονταν πρὸς τὸ διαζύγιο, φαινόμενο πού σήμερα συνιστᾶ πραγματικὴ μάστιγα.

Ἐξίσου εὐεργετικὴ καὶ ἱστορικὰ πιά μαρτυρημένη ἦταν ἡ φροντίδα του νὰ στηρίξει τίς σχέσεις γονέων καὶ παιδιῶν. Μέσα στὸν χῶρο τοῦ ἐξομολογητηρίου, μέσα στὴν οἰκογενειακὴ στέγη, ἔδωσε ἀγῶνες, γιὰ νὰ ἐπιτύχει τὴ γεφύρωση τῶν ἀντιθέσεων, τὴ συμφιλίωση, τὴν ἀμοιβαίότητα καὶ τὸν σε-

Ὁ πατέρας Βησσαρίων χωρίς νὰ ἔχει φοιτήσῃ στὸ Πανεπιστήμιο καὶ χωρίς νὰ ἔχει σπουδάσει παιδαγωγικὴ, συγκεντρώνει ὅλα τα γνωρίσματα τοῦ παιδαγωγοῦ.

βασμό. Ὅπως ὁ ἴδιος ὁμολογοῦσε, τὰ πὸ πολλά προβλήματα προέρχονταν ἀπὸ τὴ συμβατικὴ, τὴν τυπικὴ γονικὴ παρουσία, ἀπὸ τὴν ἀπουσία τῆς εὐθύνης (Κρουσταλάκης Γ., *Ἡ Παιδαγωγικὴ Σήμερα*, ἐκδ. Λύχνος, Ἀθήνα 1985).

Ἡ συνεκτικὴ παρουσία του, ἡ συμβουλευτικὴ του δράση καὶ ἡ ἀρωγὴ του (προσευχητικὴ, ψυχολογικὴ, οἰκονομικὴ)

σέ ζευγάρια πού ἐπιδίωκαν ἀγωνιωδῶς νά ἀποκτήσουν παιδί εἶναι γνώρισμα τῆς θαυμαστῆς φυσιογνωμίας τοῦ Γέροντα. Σέ ἄπειρες περιπτώσεις γίνεται πατέρας ὁ Γέροντας. Βιώνει τόν ἀνθρώπινο πόνο. Προλαβαίνει προβλήματα. Καταδύεται στίς ἀνάγκες τῆς ψυχῆς. Γίνεται τά πάντα τοῖς πᾶσι, γιά νά μιλήσει ὁ Χριστός στήν ὀδυωμένη οἰκογενειακή ἐστία. Σπεύδει. Συντρέχει. Γεμίζει τήν καρδιά τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας μέ τόν τρυφερό, τόν πατρικό λόγο. Ἡ δική του προσφορά θά γιάνει τόν πόνο καί τόν καημό.

Ἐπῆρξε πιστός στήν παράδοση ἄχρι θανάτου. Τηρητής τοῦ Εὐαγγελίου. Πιστός στίς ἀποφάσεις τῶν συνόδων. Ἐξέφρασε μέ τή ζωή του τό γνήσιο ἐκκλησιαστικό ἦθος.

Τό πιό δύσκολο ἔργο τῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ ἔμπνευση, ἡ χειραγώγηση καί ἡ πειθῶ, ὅταν ἀπευθυνόμαστε στήν ἐφηβεία. Ὁ Γέροντας πρωτοτυπεῖ καί ἐδῶ. Γίνεται πειστικός. Ἐμπνέει καί ἐνθουσιάζει τούς ἐφήβους καί τούς νέους. Βρίσκει τόν δρόμο καί τόν τρόπο, γιά νά τούς μιλήσει στήν ψυχή. Τούς συναντάει στίς πλατεῖες.

Ἐπικοινωνεῖ μαζί τους καί τούς θέλγει στόν κῶρο τῆς ἐξομολόγησης. Τούς ἐπισκέπτεται στά σχολεῖα. Βασική του πνευματική ἀρχή πού ἔχει ἀποτελεσματικότητα (,); συνιστᾷ ἡ μεταφορική ρήση του: Τόν ὁδοιπόρο πού φθάνει στήν καλύβη τοῦ Ἁγίου Ὅρους πρῶτα τόν κερνάς, τόν δροσίξεις, τοῦ δίνεις χρόνο νά ξεκουρασεῖ. Τοῦ δίνεις χρόνο νά σοῦ μιλήσει. Ἀργότερα, τοῦ μιλάς, ἂν χρειασεῖ, γιά τόν Χριστό.

Μιά μέρα, ὁ πατέρας Βησσαρίων συνά-

ντησε σέ ἕναν δρόμο τῆς Λαμίας ἕνα παιδί πού κοίταζε σέ μιᾶ βιτρίνα καταστήματος ἕναν ἠλεκτρονικό ὑπολογιστή. Τότε εἶχαν πρωτοεμφανιστεῖ οἱ ὑπολογιστές. Σταμάτησε δίπλα στό παιδί πού ἦταν ἀφοσιωμένο στόν ὑπολογιστή καί τό ρώτησε: «Σοῦ ἀρέσει, παιδί μου, αὐτό τό μηχανήμα;». «Μοῦ ἀρέσει, πάτερ, καί τό ἔχω μεγάλη ἀνάγκη γιά τίς σπουδές μου, ἀλλά δέν ἔχω χρήματα νά τό ἀγοράσω», τοῦ ἀπάντησε τό παιδί. «Μή στενοχωρεῖσαι παιδί μου», τοῦ ἀπάντησε, «θά σοῦ τό ἀγοράσει ὁ Χριστός μας, νά τόν παρακαλέσεις καί ἐσύ». Αὐτά εἶπε στό παιδί καί ἔφυγε ἀπό κοντά του. Μετά ἀπό ἕναν μήνα, πλησίασε τόν μαθητή εὐρισκόμενο στό χωριό του, τήν Ἀνθήλη Φθιώτιδος, ὁ ἐπίτροπος τῆς ἐκκλησίας καί τοῦ εἶπε: «Πολύ σέ ἀγαπάει, παιδί μου, ὁ παπᾶς ὁ βραχνός ἀπό τό μοναστήρι τῆς Παναγιᾶς τῆς Ἀγάθωνης. Πάρε αὐτό τό κουτί πού μοῦ ἔδωσε νά σοῦ τό δώσω». Τό παιδί ἄνοιξε τό κουτί καί μέσα ἦταν ὁ ὑπολογιστής πού περιεραζόταν στή βιτρίνα τῆς πόλεως. Τόν ἀγόρασε ὁ παπούλης καί τοῦ τόν ἔστειλε (Ἀρχιμ. Δαμασκηνοῦ Ζαχαράκη, *Βησσαρίων ὁ Ἀγαθωνίτης, Ὁ Ἐλεήμων Μοναχός, Ἱερά Μονή Ἀγάθωνος*, Ὑπάτην 2017, σ. 135-136).

Ἡ ἀγάπη φωτίζει τόν Γέροντα καί τόν ὀδηγεῖ. Τοῦ δείχνει τόν ψυχικό κόσμο τοῦ παιδιοῦ. Τοῦ φανερώνει τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο θά τόν πλησιάσει. Καθιστᾷ τήν ἐπικοινωνία μαζί του ζωντανή: «Θά σοῦ τό ἀγοράσει ὁ Χριστός μας, νά τόν παρακαλέσεις καί ἐσύ». Ὁ σπόρος ἔπεσε σέ γῆ ἀγαθή. Ὁ λόγος τοῦ Γέροντα ἀσκεῖ τή δραστική λειτουργία του. Ὁ τρόπος τῆς ἱκανοποίησης τοῦ παιδιοῦ, μέ τήν ἀποστολή τοῦ πακέτου, θά ἐνεργήσει ἔτσι, ὥστε νά μὴν ξεχασεῖ ποτέ ἡ σχέση τοῦ παιδιοῦ, αὐριανοῦ ἄντρα, μέ τήν πηγὴ τῆς ἀγάπης. Ὁ ἔφηβος αὐτός προέκοψε στή ζωή του, διακρίθηκε στήν ἐπιστήμη, δέν ξέχασε ποτέ τό συγκλονιστικό ἐρέθισμα.

Ὁ πατέρας Βησσαρίων χωρίς νά ἔχει φοιτήσει στό Πανεπιστήμιο καί χωρίς νά

ἔχει σπουδάσει παιδαγωγική, συγκεντρώνει ὅλα τα γνωρίσματα τοῦ παιδαγωγοῦ, ὅπως αὐτὰ προκύπτουν ἀπὸ τὰ πραγματικά περιστατικά πού παρουσιάζει ὁ πατέρας Δαμασκηνός στὸ πόνημά του γιὰ τὸν Γέροντα.

Πρωτεύοντως ἐποίησε καὶ δευτερευόντως ἐδίδασκε.

Ἀνέλαβε τὴν εὐθύνη καὶ γιὰ ὑποθέσεις πού ἀφοροῦσαν ἄλλους. Λογοδότησε χωρὶς κακία, ἐπέδειξε πνεῦμα αὐτοθυσίας χάριν τοῦ κοινοῦ συμφέροντος. Στὸ ὄνομα τῆς πατρίδας καὶ τῆς οἰκογένειας, ταπεινώθηκε, συνέτριψε τὸ ἐγὼ του, γιὰ νὰ δώσει καρπούς ἢ ἀγάπη του. Ἡ σωστικὴ δράση του κατὰ τὴν κατοχὴ ἀπέβη μνημειώδης.

Ἐπῆρξε μύστις τοῦ μαιευτικοῦ λόγου, ἔκανε διάλογο, ἔγινε γέφυρα, γιὰ νὰ φέρει τοὺς πιστοὺς στὴ μετάνοια καὶ τὴ θεία κοινωνία. Ἀκολούθησε τὸ παράδειγμα τοῦ Σωκράτη (Ξενοφώντος, *Ἀπομνημονεύματα Σωκράτους*).

Ἐφάρμοσε συστηματικὰ τὴ συμβουλευτικὴ παιδαγωγικὴ μέ χάρη καὶ κατανόηση. Ἀποτέλεσε πρότυπο ἀγωνιστῆ, πρότυπο ἱερέως (ἔδωσε συμμαρτυρία, ὁδήγησε στὴν ἱερωσύνη).

Ἐπῆρξε πιστός στὴν παράδοση ἄχρι θανάτου. Τηρητὴς τοῦ Εὐαγγελίου. Πιστός στὶς ἀποφάσεις τῶν συνόδων. Ἐξέφρασε μέ τὴ ζωὴ του τὸ γνήσιο ἐκκλησιαστικὸ ἦθος.

Ὅπως γράφει ὁ ἀείμνηστος πατέρας Δαμασκηνός:

«Αὐτόν πού δέν μάλωνε ποτέ τοὺς συνανθρώπους του, τὸν εἶδα ἕνα χειμωνιάτικο βράδυ στὸ τζάκι, πού βρίσκεται στὸ ἀρχονταρῆκι τῆς μονῆς, νὰ μαλώνει καὶ νὰ ἐπιπλήττει ἕναν ἀσεβῆ θεολόγο πού εἶχε ἔλθει ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Στὴ συζήτηση πού γινόταν, ὁ ταλαίπωρος θεολόγος διατύπωσε τὴν ἀποψη ὅτι δέν εἶναι σωστό νὰ πορεύεται ἡ Ἐκκλησία στὴ σύγχρονη ἐποχὴ μέ ἀποφάσεις, δόγματα καὶ κανόνες πού θέσπισαν Σύνοδοι πρὶν ἀπὸ 15 αἰῶνες. “Ἐχομε ἀνάγκη ἀπὸ μιὰ ἀνανέωση πολλῶν πραγμάτων μέσα στὴν Ἐκκλησία”, ἔλεγε.

Τὰ λόγια αὐτὰ ἀναστάτωσαν τὸν Γέρο-

να. Μέ τὴ βραχνὴ φωνή του τὸν ἐπέπληξε καὶ τὸν κάλεσε νὰ ἀνακαλέσει τὰ ἀνέρα λόγια του καὶ νὰ ζητήσει συγγνώμη. “Οἱ ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων ἔχουν αἰώνιο κύρος καὶ θὰ καθοδηγοῦν τὴν Ἐκκλησία μέχρι τὴ συντέλεια τοῦ κόσμου”, τοῦ εἶπε. Ἡ συζήτηση ἐκείνης τῆς βραδιᾶς ἀποτελεῖ γιὰ μένα ἕναν ὁδοδείκτη μέ πρότυπο τὴν ἀγωνιστικότητα τοῦ εἰρηνικοῦ ἀλλὰ ἀμετακίνητου στά θέματα τῆς πίστεως Γέροντα».

Ὁ πατέρας Βησσαρίων συνιστᾷ πρόσωπο παιδαγωγοῦ λόγῳ καὶ ἔργῳ: Παιδαγωγοῦ ἐν Χριστῷ, διὰ Χριστοῦ, εἰς Χριστόν.

Ὁ Γέροντας, λοιπόν, ἔχει μπροστά του ἕναν «ἐπιστήμονα» θεολόγο. Τὰ λόγια του τὸν τρομάζουν. Ὁ μοντερνισμός καὶ ἡ ἀνάγκη του νὰ κάνει ἐντύπωση ὡς καινοτόμος, τὸν ὁδηγοῦν σὲ παραλογισμό. Ἡ σοβαρότητα τῆς συζήτησης καὶ ἡ εὐθύνη τοῦ πνευματικοῦ πατέρα Βησσαρίωνα δέν ἐπιτρέπουν οὔτε τὴν ὑπεκφυγὴ οὔτε τὴ σιωπὴ.

Ὁ Γέροντας ἔχει στὸ αἷμα του τὴν καθαρὴ καὶ ἄσπιλη πίστη καὶ τὴ στερεὰ ἀντίληψη γιὰ τὸ ὀρθόδοξο φρόνημα. Παίρνει τὸν λόγο καὶ ἀκυρώνει τὴν παρουσία τοῦ κομψευόμενου θεολόγου. Χρησιμοποιεῖ ἐπιχειρήματα ἀνατρεπτικά καὶ ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸν θεολόγο ὄχι μόνο νὰ ζητήσει συγγνώμη γιὰ ὅ,τι ὑποστηρίζει, ἀλλὰ νὰ πάρει τὸ μάθημα τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τῆς ὀρθοπραξίας πού πηγάζει ἀπὸ τὴ θεμελιωμένη παράδοση καὶ διδασκαλία τῆς ἐκκλησίας (Ἀρχιμανδρίτη Δαμασκηνοῦ Θ. Ζαχαράκη, ὁ.π., σ. 14).

Μέ τὸ χιοῦμορ, τὸ τάκτ, τὸν ἔρωτά του γιὰ τὸν Χριστὸ ἀπέτελεσε παιδαγωγικὴ αὐθεντία, γιατί ὅλη του ἡ ζωὴ ἦταν συνυφασμένη μέ τὴν ταπεινώση (Δαναοσῆ-Ἀφε-

ντάκν Ἀντ., *Εἰσαγωγή στήν Παιδαγωγική τ. Α΄*, Θεματική τῆς Παιδαγωγικῆς Ἐπιστήμης, Ἀθήνα 1992).

Λειτουργῆσε ὡς συνεκτικός παράγοντας. Συσπείρωσε. Ἀπέφυγε τή μονομερῆ τοποθέτηση, γιατί πίστευε στήν ἀξία τῆς ὁμόνοιας καί τῆς εἰρήνης. Πράος, διαλλακτικός, ἀγωνιστής χωρίς παράσημα, ἔδωσε καί τήν τελευταία του ἱκμάδα γιά τή συμφιλίωση σέ καιρούς ἔθνικά χαλεπούς.

Συνελόντι δ' εἰπεῖν, ἡ ιδιότητά του ὡς παιδαγωγοῦ ταυτίζεται μέ τήν ἀγιότητα. Ὁ πατέρας Βησσαρίων συνιστᾷ πρόσωπο παιδαγωγοῦ λόγῳ καί ἔργῳ: Παιδαγωγοῦ ἐν Χριστῷ, διά Χριστοῦ, εἰς Χριστόν. Ὅπως ἀναφέρεται στόν 118^ο ψαλμό, ὁ πατέρας Βησσαρίων ἐμφανίζεται δι' ὅλου τοῦ βίου νά ὁμολογεῖ ὁμολογίαν πίστεως, θυσίας καί συνέπειας.

α) «Χρησιότητα καί παιδείαν καί γνῶσιν διδάξόν με Κύριε, ὅτι ταῖς ἐντολαῖς Σου ἐπίστευσα».

β) «Ὀδόν ἀληθείας ἤρετισάμην καί τά κρίματά Σου οὐκ ἐπελαθόμην».

γ) «Ὀδόν τῶν ἐντολῶν Σου ἔδραμον, ὅταν ἐπλάτυνας τήν καρδίαν μου» (Τό νόημα τῆς ὑπαρξης).

Ἡ πρόσληψη τοῦ πατέρα Βησσαρίωνα ὡς παιδαγωγοῦ (,); ἀπορρεῖ ἀπό τήν ἐμμονή του στό συμβόλαιο πού ὑπέγραψε μέ τόν Θεό, ὅταν ἐνδύθηκε τό τιμημένο ράσο. Δέν μιλάμε γιά παιδαγωγό μέ τήν ἔννοια

ὅτι εἰσηγήθηκε μιά παιδαγωγική θεωρία καί μέθοδο ὡς ἀσκηση ἐπί χάρτου. Ἀντίθετα, ἐννοῦμε τόν παιδαγωγό πού ἔβαλε τό Εὐαγγέλιο στήν καρδιά καί τό τήρησε πάσῃ δυνάμει. Τόν παιδαγωγό-ἄνθρωπο, πού αἰσθάνεται «προσωπικά ὑπεύθυνος γιά τόν κόσμο πού μᾶς ἐμπιστεύτηκε ὁ Θεός καί γι' αὐτό λειτουργεῖ ὡς προσφέρων» (Κάλλιστος Ware, *Καθ' ὁδόν*, μετάφρ. Θ. καί Π. Κιοσόγλου, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2010, σ. 88-89).

Ὁ πατέρας Βησσαρίων εἶναι ὁ νέος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός. Περιῆλθε μέ τριμμένο ράσο καί λιωμένα παπούτσια τās ὁδοῦς καί τās τρίβους. Ἐπισκέφθηκε τά πιά ταπεινά σπιτάκια, γιά νά συναντήσει τόν πάσχοντα, τόν διψῶντα καί πεινῶντα ἄνθρωπο. Ἀγνόησε τόν μόχθο καί τήν περιπέτεια, γιά νά μετριάσει τόν ἀνθρώπινο πόνο καί καημό σέ καιρούς μεγάλης ἀνέχειας καί ἔθνικῆς περιπέτειας.

Μέ τή φανέρωση τοῦ σκηνώματός του ἔδωσε τό δικαίωμα στους ἀνθρώπους τοῦ καιροῦ μας καί στίς κοινωνίες τῆς κρίσης καί τοῦ ἀδιεξόδου νά ἐλπίζουν καί νά παλεύουν. Κρατώντας ὁ Γέροντας τό Εὐαγγέλιο στό χέρι καί πέραν τοῦ τάφου κατοικεῖ μέ τή θερμή καί μεγάλη καρδιά του στό στερέωμα, ὅπου αὐλίζουν τά ἀναστήματα τῆς ἀγιοσύνης, πού ἐποίησαν καί ἐδίδαξαν (Μ. Ἀθανασίου, *Βίος καί Πολιτεία τοῦ Μ. Ἀντωνίου*, 6η ἐκδ., ἐκδ. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1998).

ΜΝΗΜΟΣΥΝΟ ΣΤΑ ΕΚΑΤΟ ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ 1922-2022.

Μία κληρικολαϊκή συνεργασία. Ἡ Χριστιανικὴ Ἀδελφότητα τῆς Σμύρνης «Εὐσέβεια» 1892-1922

Τοῦ π. **Γεωργίου Μποροβίλου**,
Οἰκονομολόγου, Θεολόγου, διδ. Θεολογίας

Εὐσεβεῖς καὶ φιλόκαλοι Κύριοι,

«Ἀπευθυνόμενοι πρὸς ὑμᾶς τὰ ἀγαπητὰ ἡμῖν ἐν Κυρίῳ τέκνα, ὅσοι ἀποτελοῦντες μέλη τῆς Θρησκευτικῆς Ἀδελφότητος “Εὐσεβείας”, συντελεῖτε διὰ τοῦ ὀβολου ὑμῶν εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, δὲν αισθανόμεθα τὴν ἀνάγκην νὰ μακρηγορήσωμεν, ὅπως καταστήσωμεν ὑμῖν κατάδηλον καὶ πασιφανῆ τὴν μεγάλην ἀλήθειαν ὅτι τὴν σήμερον σύμπας ὁ πανταχοῦ τῆς γῆς [...] πεφωτισμένος Χριστιανικὸς κόσμος, κριτήριον τῆς πνευματικῆς ζωῆς [...] θεωρεῖ τὰς ὑλικὰς ἢ πνευματικὰς θυσίας, εἰς αἷς ὑποβάλλονται διὰ τὸ κήρυγμα τῆς πίστεως [...].

»Αἰσθανόμεθα ὅμως τὴν ἀνάγκην νὰ καταστήσωμεν ὑμῖν κατάδηλον τὴν ἀνεκλάλη-

τον τῆς καρδίας ἡμῶν χαρὰν, ὅτι ἐν τῇ κατὰ Ἀνατολὰς Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ ὁ ὑψηλὸς οὗτος κλῆρος νὰ ἐργάζεται καὶ νὰ δαπανᾷ πρὸς διάδοσιν τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ κατ’ ἰδιαίτεραν τῆς θείας προνοίας εὐμένειαν ἰδιαίτερος ἔλαχε τῇ καθ’ ἡμᾶς ἀγιωτάτῃ ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Σμύρνης ἐν ἣ ἐδρεύει ἡ ὑφ’ ὑμῶν συντηρουμένη θρησκευτικὴ Ἀδελφότης “Εὐσέβεια”, τοῦθ’ ὅπερ περιποιοῖ μεγάλην δόξαν καὶ τιμὴν εἰς τὴν μεγαλύνου-
μον τῆς Ἀσίας τῆς Μικρᾶς πρωτεύουσαν, τὴν κάλλει καὶ ἀκμῇ ὑπερκειμένην ὅλων τῶν μικρασιατικῶν πόλεων, Σμύρνην»¹.

Ποιὰ εἶναι, ἀλήθεια, αὐτὴ ἡ Ἀδελφότητα ἢ τόσο σπουδαία ποὺ περιποιοῖ τιμὴν ἐπὶ τὴν ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν τῆς Σμύρνης, μία ἀπὸ τῆς Λυχνίας τῆς Ἀποκάλυψης, τὴν μεγαλύνουσα πρωτεύουσα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ποὺ ξεπερνάει σε ὁμορφίαν καὶ πλοῦτον ὅλες τῆς μικρασιατικῆς πόλεις, σύμφωνα μὲ τὴν ἀξιολόγησιν τοῦ μάρτυρα μητροπολίτη Σμύρνης, Χρυσόστομου (Καλαφάτη) 1911-1922, τοῦ ἀπὸ Δράμας;

Πρόκειται γὰρ τὴν Θρησκευτικὴν Ἀδελφό-

1. Περιοδικὸ «Ἱερὸς Πολύκαρπος» [= Τ. Π.], ἔτος Α΄. Σμύρνη ἀρ. 17, 30.07.1911, σ. 268. Καὶ Χρυσόστομου Ἁγίου, *Λόγοι Εὐσεβείας*, Θεσσαλονίκη: ἐκδ. Μυθόδο-
ν, 2000, σ. 31-32.

τητα «Ευσέβεια». Ένα σύλλογο που ιδρύθηκε τὸ 1892, ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ προκατόχου τοῦ Χρυσσοστόμου, Μητροπολίτη Σμύρνης, Βασιλείου (Ἀστερίου) 1884-1910, τοῦ ἀπὸ Ἀγχιάλου καὶ ἔφτασε στὸν κολοφῶνα του ἐπὶ Χρυσσοστόμου. Αὐτὸ ποὺ τὴν ξεχωρίζει καὶ τὴν χαρακτηρίζει εἶναι ὁ προσανατολισμὸς της, ἡ προσπάθεια συνεργασίας κλήρου καὶ λαοῦ. Μιὰ συνεργασία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ ὀργανωμένου λαϊκοῦ στοιχείου, μὲ ἀποτελέσματα ἰδιαίτερα ἐπιτυχῆ. Μιὰ ἀξιόλογη πράξη ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπασχολεῖ τὴν Διοικοῦσα Ἐκκλησία καὶ τὶς Θεολογικὲς Σχολές.

Τὸ ἔργο δείχνει, μὲ μιὰ πρόχειρη ματιὰ, παραδοσιακὸ στὴ δομὴ του. Εἶναι ἓνα Σωματεῖο ποὺ ἰδρύεται καὶ ἐργάζεται βάσει τοῦ Ἀστικοῦ Νόμου, ἐν προκειμένῳ ἐδῶ τοῦ Τουρκικοῦ, καὶ ἔχει τὴν ἐπωνυμία τῆς Ὁρθοσκευτικῆς Ἀδελφότητος². Ἐνὸς θεσμοῦ ποὺ, μᾶλλον, μεταφυτεύθηκε ἀπὸ τὴ Βενετία πρὸς τὶς κτήσεις ὅπως συνέβη καὶ μὲ ἄλλους παρόμοιους. Οἱ συντεχνίες καὶ οἱ ἀδελφότητες ἦταν ὀργανωμένες σύμφωνα με τοὺς κανονισμοὺς λειτουργίας τῶν ἀντίστοιχων βενετικῶν σωματείων. Πρόκειται γιὰ ὁμάδες πιστῶν, συγκεντρωμένες περὶ ἓνα ἐνοριακὸ ἢ προσκυνηματικὸ ναὸ μὲ κύριο ἔργο τὴν συνδρομὴ γιὰ τὴν εὐταξία, τὴν καλὴ λειτουργία, τὴν φροντίδα τῶν πενήτων, τὴν ταφὴ τῶν ἀνεστίων καὶ τῶν ξένων, τὴν τέλεση τῆς λιτανείας κατὰ τὴν ἑορτὴ τοῦ ἁγίου. Πρόκειται γιὰ συσσωματώσεις γνωστοῦ σχήματος καὶ σκοποῦ τόσο στὴν Ῥωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία ὅσο καὶ στὴν Ὀρθόδοξη.

Μέσα ἀπὸ τὶς παλαιὲς αὐτὲς δομές, ἐμφανίζεται ἓνα ἔργο σοβαρὸ, πρωτοποριακὸ, καὶ δυναμικὸ. Μὲ θαυμασμὸ γράφουν γι' αὐτὸ Εὐρωπαῖοι ἀπεσταλμένοι, ἱεραπόστολοι καὶ

περιηγητὲς ὅπως ὁ σοφὸς Γάλλος ρωμαιοκαθολικὸς A. H. Diavast³ καὶ ὁ σπουδαῖος Γερμανὸς φιλόλογος Heinrich Gelzer⁴. Χαρακτηρίζουν τὴν «Ευσέβεια», ὡς τὴ σημαντικότερη κίνηση στὸ χώρο τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας μετὰ τὸν ἀπελευθερωτικὸ ἀγῶνα τοῦ 1821.

Πρόκειται γιὰ ὁμάδες πιστῶν, συγκεντρωμένες περὶ ἓνα ἐνοριακὸ ἢ προσκυνηματικὸ ναὸ μὲ κύριο ἔργο τὴν συνδρομὴ γιὰ τὴν εὐταξία, τὴν καλὴ λειτουργία, τὴν φροντίδα τῶν πενήτων, τὴν ταφὴ τῶν ἀνεστίων καὶ τῶν ξένων, τὴν τέλεση τῆς λιτανείας κατὰ τὴν ἑορτὴ τοῦ ἁγίου.

Τὸ μεγαλύτερο σύγχρονο ἱεραποστολικὸ περιοδικὸ τῆς Ἑλλάδος «Ζωὴ», γράφει γιὰ τὴν «Ευσέβεια»: «Δὲν ἦταν ἀπλῶς ἓνα Σωματεῖο. Ἦταν ἡ σάλπιγγα ποὺ ἀντηχοῦσε ἀφυπνιστικὰ στὶς ψυχὲς τῶν Χριστιανῶν τῆς Ἰωνίας»⁵ καὶ «ἐπανεμφάνισε τὴν χριστιανικὴ ἀποστολικότητα στὸν χώρο τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως»⁶. Ἀπετέλεσε, ἴσως, τὴν πιὸ ἀποδοτικὴ καὶ ὀλοκληρωμένη μορφή κληρικολαϊκῆς συνεργασίας καὶ ἀναδείχθηκε ἄριστο ὄργανο ἄσκησης τῆς ἐπισκοπικῆς ποιμαντικῆς, χωρὶς νὰ δολιεύει τὴν ἱερατικὴ αὐθεντία.

2. Βλ. σχ. Χρήστος Καρύδης, Ὀρθόδοξες ἀδελφότητες καὶ συναδελφικοὶ ναοὶ στὴν Κέρκυρα (ΙΕ' - ΙΘ' αἰ.): συμβολὴ στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς Ἑπτανήσου, Ἀθήνα: ἐκδ. Σταμούλη, 2004. Ἀγγελικὴ Πανοπούλου, Συντεχνίες καὶ Ὁρθοσκευτικὲς Ἀδελφότητες στὴ Βενετοκρατούμενη Κρήτη, Βενετία: ἐκδ. Ἑλληνικὸ Ἰνστιτούτο Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν Βενετίας, 2012.

3. A. H. Diavast, "La prédication chez les Grecs orthodoxes du Patriarcat de Constantinople", *Échos d' Orient* 1 (1897-98), σ. 86-89.

4. Heinrich Gelzer, *Geistliches und Weltliches. Aus dem Türkisch- Griechischen Orient*, Leipzig 1900, σ. 74-83.

5. «Ἡ ἀδελφότης «Ευσέβεια», *Ζωὴ* 52 (1962) 292.

6. Diavast, *ὄπ. ἀν.*, σ. 86.

Α΄ Η ΙΔΡΥΣΗ

«Η Ίδρυσις τῆς Εὐσεβείας, κατὰ τὸν Σ. Σπεράντσα, ὀφείλεται στὴν ἄκρα θρησκευτικὴ ἐπιρροή των ἑλληνορθόδοξων τῆς ἐγγύς Ἀνατολῆς καὶ τὴν ἀγρυπνον μέριμναν ὑπὲρ τῆς διαφυλάξεως των ἱερῶν παραδόσεων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους»⁷.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι, στὴ Σμύρνη, τὰ σχολεῖα των Καθολικῶν καὶ των Προτεσταντῶν⁸, ἀκοῦσαν θρησκευτικὸ προσπλουτισμὸ⁹ στὸ πῶρο τῆς νεολαίας¹⁰. Ἐπίσης, οἱ Μισσιονάριοι, κυρίως Ἰησοῦτες¹¹, δὲν ἔπαυαν νὰ πιέζουν μὲ κάθε τρόπο, ὅπως καὶ κατὰ τὸ παρελθόν, γιὰ τὴν ὑποταγὴ στὴ Ρώμη¹². Στὶς ἐξωτερικὲς αὐτὲς πιέσεις πρέπει νὰ προστεθεῖ ὁ ἰδιόμορφος κοσμοπολιτικὸς χαρακτήρας τῆς Σμυρναϊκῆς κοινω-

**Παρά τὴν τεράστια
σὲ ὄγκο κηρυκτικὴ
δράση, ἡ «Εὐσέβεια»,
ἐπιδιώκει τὴν ποιότητα
καὶ τὴν ἐξύψωση τοῦ
κηρύγματος.**

7. Στέλιος Σπεράντσα, Ἡ ἐν Σμύρνη θρησκευτικὴ Ἀδελφότης «Εὐσέβεια», *Μικρασιατικὰ Χρονικά* 6 (1955) 90.
8. Σταῦρος Ἀνεστίδης, Ἀμερικανοὶ Ἱεραπόστολοι στὴ Μικρὰ Ἀσία, *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν [=ΔΚΜΣ]*, 11 (1995-1996), σ. 375-388. Κισκίρα Κωνσταντία, Προτεστάντες Ἱεραπόστολοι στὴν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή, 1819-1914: Ἡ δράσις τῆς American Board, *ΔΚΜΣ* 12 (1997-1998), σελ. 97-128.
9. Ἄρ. Στεργέλλης, Τὸ πρόβλημα των προσπλουτισμῶν στὴ Μ. Ἀσία μὲ ἀφορμὴ ὑπόμνημα τῆς Φιλεκαπαιδευτικῆς Ἐταιρείας Σμύρνης (1887), *ΔΚΜΣ* 12 (1993-1994), σ. 205-225.
10. Στέλιος Σπεράντσα, *ὁ.π.*, σ. 91.
11. Βλ. σχ.: Μάρκος Ν. Ρουσσος-Μηλιδῶνης, *Ἰησοῦτες στὸν ἑλληνικὸ πῶρο (1560-1915)*, Ἀθήνα: ἐκδ. ΚΕΟ, 1991.
12. Κυριακὴ Μαμώνη, Ἀγῶνες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ των Μισσιοναρίων. Σμύρνη, *Μνημοσύνη* 8 (1980-1981), σ. 184-189.

ας μὲ τὴν εὐρωπαϊζουσα ἀτμόσφαιρα, στὴν ὁποία εἶχαν παρεισφύσει οἱ παγανιστικὲς καὶ μυστικιστικὲς δοξασίαι καὶ πρακτικὲς τῆς Ἀνατολῆς. Ὅλα αὐτὰ δημιουργοῦσαν ἓνα κλίμα θρησκευτικοῦ συγκριτισμοῦ καὶ ἀμοραλισμοῦ, ποῦ εἶχε ἐπισημανθεῖ, ἤδη ἀπὸ τὸν ἸΗ΄ αἰ., καθὼς καὶ μικρὴ μερίδα τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου ζοῦσε σὲ σύγχυση¹³.

Αὐτοὺς τοὺς κινδύνους ἀποφάσισαν νὰ ἀποτρέψουν μερικὸι εὐσεβεῖς Σμυρναῖοι, ἄνθρωποι ἀπλοῖ, «προερχόμενοι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐκ τῆς συντεχνίας των παντοιοπωλῶν (sic)¹⁴. Αὐτοὶ, κατὰ τὸ ἔτος 1892, παρουσιάστηκαν στὸν μητροπολίτη Σμύρνης Βασίλειο¹⁵ (1884-1910), καὶ ἐξέθεσαν τὰ σχέδιά τους γιὰ τὴν ἴδρυση ἠθικοθρησκευτικοῦ Σωματείου, ποῦ θὰ εἶχε ὡς σκοπὸ τὴν διαφώτιση τοῦ λαοῦ πρὸς ἐμμονὴ στὴν Ὀρθόδοξη πίστη των πατέρων του καὶ τὴν ἠθικὴ ἐξύψωση.

Μὲ χαρὰ καὶ ἐνθουσιασμὸ ἄκουσε ὁ μητροπολίτης τὴν πρόταση. Διόρισε ἀμέσως προσωρινὸ Συμβούλιο καὶ ἀνέλαβε ὁ ἴδιος νὰ συντάξει τὸ Καταστατικὸ τοῦ νέου Σωματείου, τὸ ὁποῖο ἔλαβε ἀρχικὰ τὴν ἐπωνυμία: «Ὀρθόδοξον Θρησκευτικὸν Σωματεῖον ὁ Ἅγιος Πολύκαρπος». Μὲ σύντονες ἐνέργειες τοῦ προσωρινοῦ Συμβουλίου ἐγγράφηκαν μέσα στὸν πρῶτο μῆνα, τετρακόσια μέλη. Με τὴ συνδρομὴ αὐτῶν ἐμισθώθηκε, στὴν προκυμαία μεγάλῃ αἴθουσα κατάλληλη γιὰ ὁμιλίαι καὶ κήρυγμα. Τὸ κήρυγμα ἀνέλαβε πρῶτος ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηναγόρας καὶ τὸν διαδέχθηκε ὁ μεγάλος ρήτορας καὶ λαμπρὸς

13. Βλ. σχ. Πασχ. Κιτρομπίδης, Ἰδεολογικὲς συνέπειαι τῆς κοινωνικῆς διαμάχης στὴ Σμύρνη, *ΔΚΜΣ* 3 (1982), σ. 9-39. Φιλ. Ἡλιοῦ, *Κοινωνικοὶ ἀγῶνες καὶ Διαφωτισμὸς. Ἡ περίπτωση τῆς Σμύρνης (1819)*, Ἀθήνα: 1986. Γ. Ε. Μποροβίλος, Περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ κλήρου στὴ Σμύρνη κατὰ τὸ δεύτερο ἡμῖσ τοῦ ἸΗ΄ αἰῶνα, *ΔΚΜΣ* 8 (1990-1991), σ. 65-86.
14. Σ. Σπεράντσα, *ὁ.π.*, σ. 91, ὅπου ἀναφέρονται ὀνομαστικὰ οἱ πρωτεργάται.
15. Νανάκης Ἀνδρέας, Ἡ ἐκδημία τοῦ Βασιλείου καὶ τῆς ἐθναρχίας στὴ Σμύρνη καὶ ἡ ἰσχυροποίησις τοῦ ἔθνους μὲ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Χρυσοστόμου (1910), στό: *ΕΕΘΣχ* (Νέα Σειρά) 16, 2006.

κήρυκας, πρεσβύτερος Κωνσταντίνος Καλλίνικος.

Οί Ρωμαιοκαθολικοί αντιλαμβανόμενοι πώς ή δράση του νέου Σωματείου ανέτρεπε τὰ σχέδιά τους, κατήγγειλαν στον Νομάρχη ότι οί συγκεντρώσεις τῶν Ὁρθοδόξων, σκοπό εἶχαν τὴν ἐθνικὴ ἀφύπνιση τοῦ ἑλληνισμοῦ¹⁶. Ἡ συκοφαντία αὐτὴ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα, τὸ κλείσιμο, ἀπὸ τὶς τουρκικὲς Ἀρχές, τῆς αἰθουσας στὴν προκουμαία. Παρὰ τὶς μεγάλες προσπάθειες τοῦ Μητροπολίτου Βασιλείου καὶ τὶς παραστάσεις του στὶς ἀρχές, στὸ Πατριαρχεῖο καὶ στὸ Ρωσικὸ Προξενεῖο, ἡ αἰθουσα τῆς προκουμαίας δὲν κατέστη δυνατόν να λειτουργήσῃ ἐκ νέου. Ἄντ' αὐτῆς ἰδρύθηκαν στὴ συνοικία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, Ἀναγνωστήριο καὶ Νυκτερινὴ Σχολὴ γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν ἐμποροῦπαλλήλων. Τὸ κήρυγμα συνεχίστηκε, τακτικὰ πλέον, στοὺς Ἱεροὺς Ναοὺς.

Τὸ 1893, τὸ Σωματεῖο μετονομάστηκε σὲ «Εὐσέβεια», ὄνομα τὸ ὁποῖο διετήρησε μέχρι τὴν καταστροφὴ. Στὴν θέση τοῦ κοιμηθέντα (†1910) Μητροπολίτη Βασιλείου, ψηφίστηκε ἀπὸ τὴν Πατριαρχικὴ Σύνοδο, ὁ σχολάζων τότε, ἔθνομάρτυρας Μητροπολίτης Χρυσόστομος, ὁ ὁποῖος μὲ ἐνθουσιασμό περιέβαλε τὸ ἔργο τῆς «Εὐσεβείας» καὶ ἐτέθη ἐπὶ κεφαλῆς. Ἐπὶ τῆς Ἀρχιερατείας του, στὴ Σμύρνη, τὸ συνεργατικὸ αὐτὸ ἔργο μεγαλοῦρησε.

Β' ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Ἡ «Εὐσέβεια», γιὰ νὰ ἐπιτύχει τοὺς σκοπούς της ἔδρασε ποικιλοτρόπως. Ὅλες τῆς οἱ πράξεις διακρίνονταν ἀπὸ εὐρύτητα ἀντιλήψεως καὶ πρακτικότητα. Θὰ ἀναφέρουμε τὶς κυριότερες.

Τὸ κήρυγμα. Ἡ πρώτη καὶ κύρια δραστηριότητα τῆς «Εὐσέβειας», εἶναι τὸ κήρυγμα. Μετὰ τὴν ἀποχώρηση τοῦ μεγάλου ρήτορα καὶ κήρυκα Κωνσταντίνου

16. Ὁ.π., σ. 92.

Καλλίνικου, ὁ ὁποῖος ἀνέλαβε τὴν Ὁρθόδοξὴ Ἔνορία τοῦ Μάντσεστερ στὴν Ἀγγλία, ἐπτά ἱεροκήρυκες μισθοδοτοῦμενοι ἀπὸ τὴν «Εὐσέβεια», τίθενται στὴ διάθεση τῆς Μητροπόλεως. Μέχρι τὸ 1922, **τριάντα, περίπου ἱεροκήρυκες¹⁷ στελεχώνουν τοὺς ἄμβωνες τῶν ναῶν τῆς Μητροπόλεως καὶ περιοδεύουν στὰ Σχολεῖα καὶ στὴν ἐπαρχία.**

Διαβάζουμε ἐνδεικτικὰ στὸν ἀπολογισμὸ τῆς ἐργασίας τοῦ Δ.Σ. κατὰ τὸ ἔτος 1911-1912¹⁸: «Ἐγιναν 265 Κυριακὰ κηρύγματα, ἐκ τῶν ὁποίων 155 πρωῖνὰ, κατὰ τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν καὶ 110 ἀπογευματινὰ. Ἐπίσης, 84 κηρύγματα κατὰ τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν σὲ διάφορες ἑορτὲς κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἐβδομάδος καὶ 74 ἀπογευματινὰ σὲ διάφορα σχολεῖα. Ἐπίσης ἔγιναν 71 κηρύγματα κατὰ τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν στὰ προάστεια τῆς Σμύρνης καὶ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ ἀπεσταλμένους ἱεροκήρυκες, ὅπως καὶ 36 ἀπογευματινὰ»¹⁹. Κατὰ προτροπὴ τοῦ Χρυσόστομου, οἱ ἱεροκήρυκες κάθε Σάββατο ἀνέλυαν τὸ Εὐαγγέλιο τῆς Κυριακῆς στὰ Σχολεῖα, τὶς Ἐπαγγελματικὲς Σχολές, καὶ τὰ Ἄστυλα.

Παρὰ τὴν τεράστια σὲ ὄγκο κηρυκτικὴ δρᾶση, ἡ «Εὐσέβεια», ἐπιδιώκει τὴν ποιότητα καὶ τὴν ἐξύψωση τοῦ κηρύγματος. Ζητεῖ ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη τὴν κρίση του γιὰ τὴ μέχρι τότε κηρυκτικὴ ἐργασία καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ ὑποδείξει βελτιώσεις σὸ περιεχόμενον καὶ τὴ μορφή²⁰.

Ἡ Κατήχηση. Ἀπὸ τὶς πρώτες ἐνέργειες ἦταν ἡ ἴδρυση Κατηχητικῶν Σχολείων. Μάλιστα, πρέπει νὰ εἶναι τὰ πρώτα ποὺ ἰδρύθηκαν στὴν Ὁρθόδοξὴ Ἐκκλησία²¹. Στὴν ἀρχὴ ἦταν

17. Ὁ.π., σ. 97, ὅπου διασώζονται τὰ ὀνόματα εἴκοσι ἑνὸς ἐξ αὐτῶν.

18. Ἰ. Π. (1912) σ. 1179-1183, 1195-1200.

19. Ἰ. Π. (1912), σ. 1180.

20. Ἰ. Π. (1912), σ. 1181.

21. Ἡ ἴδρυση τῶν Κατηχητικῶν στὴν Ἑλλάδα ἀποδίδεται στὸν ἐφημέριο τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης στὴν Πλάκα, π. Μάρκο Τσακτάνη, τὸ 1925. Ὁ πρ. Ὑδρας Ἱερόθεος (Τσαντίλης) θεωρεῖ πρῶτον τὸν ἀρχιμανδρίτη Γερβάσιο Παρασκευόπουλο, στὴν

έσπερινά και άπευθύνονταν στους ένήλικες. Έδίδασκαν οί ίεροκήρυκες τής «Εύσεβείας» και τὸ περιεχόμενο τών μαθημάτων ἦταν ἡ διδασκαλία τών βασικῶν ἀληθειῶν τής Ὁρθόδοξης Πίστεως. Τὰ πρῶτα αὐτὰ Σχολεῖα ἰδρύθηκαν στὶς συνοικίες: Σχοινάδικα, Ἁγίου Τρύφωνος, Εὐαγγελίστριας, Ἁγίας Αἰκατερίνης καὶ Ἁγίας Παρασκευῆς. Τὸ 1910, δημιουργοῦνται τὰ Κατηχητικὰ Σχολεῖα γιὰ τὴ νεολαία. Τὸ ἔργο αὐτὸ ὑποστηρίζεται καὶ ἀπὸ Θεολόγους τής Ἀδελφότητας.

Στους στόχους τῆς «Εύσεβείας» ἦταν ἡ ἀναβάθμιση τῆς Θεολογικῆς παιδείας καὶ ἡ κατάρτιση νέων Θεολόγων.

Ἡ Βιβλιοθήκη. Ἀπαραίτητο συμπλήρωμα τοῦ ἔργου ἀπέτέλεσε ἡ Βιβλιοθήκη, ὁ κῶρος τῆς ὁποίας λειτουργοῦσε καὶ ὡς Ἀναγνωστήριο. Δὲν γνωρίζουμε τὸν Κατάλογο. Πρέπει νὰ ἦταν πλούσιος καὶ νὰ κάλυπτε πολλὰ ἐπίπεδα καὶ τομεῖς γνώσεων. Τὸ 1914, στὰ ἐγκαίνια τοῦ νέου κτηρίου, γίνεται λόγος περὶ «πλουσίου εἰς παντοῖου εἶδους ὠφέλιμα βιβλία Ἀναγνωστηρίου»²². Στὴ Λογοδοσία τοῦ 1912, διαβάζουμε: «Ἡ Βιβλιοθήκη ἡμῶν ἐπλουτίσθη καὶ ἐφέτος διὰ δύο νεωστὶ ἐν Γερμανίᾳ ἐκδοθέντων τόμων τῆς Πατρολογίας. Πλὴν τῶν ἄνω, τὸ Συμβούλιον ἠγόρασε δέκα διάφορα συγγράμματα»²³.

Τὸ θρησκευτικὸ ἔντυπο. «Ὅπου δὲν φθάνει ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ προφορικὸς διὰ τῶν ἱεροκηρύκων, ἐπιχέεται ὡς ζωογόνος αὔρα [...] ἡ γραπτὴ διδασκαλία τοῦ Εὐαγγελίου διὰ τῆς σθεναρᾶς ἀρθρογραφίας τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου ἡμῶν κ.κ.

Χρυσοστόμου, τοῦ δευθύνοντος τὸ περιοδικὸν Θεοφιλεστάτου Ἐπισκόπου Τράλλων»²⁴ καὶ τῶν τιμῶντων αὐτὸ δοκίμων χειριστῶν τοῦ καλάμου»²⁵. Διαβάζουμε στὴν Λογοδοσία, Αὐγούστος 1912: «Ἡ πρώτη δραστηριότητα στὸν τομέα τοῦ ἐντύπου εἶναι τὸ περιοδικὸν Ὁ Τερὸς Πολύκαρπος τὸ ὁποῖο ἀρχίζει νὰ κυκλοφορεῖ ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1911, σὲ 8.000 ἀντίτυπα καὶ τὸ ὁποῖο ὁ Σύμυρνης Χρυσόστομος θεωρεῖ ἐκκλησιαστικὸν ἄμβωνα»²⁶.

Τὸ περιοδικὸ εἶναι ἑβδομαδιαῖο καὶ ἡ πληρότητά του ἀξιοθαύμαστη. Περιέχει ἀρθρα κατηχητικὰ, ἀπολογητικὰ, ἀγιολογικὰ, ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἐπιστημονικὰ, ἱστορικὰ. Καὶ ὅλα κάτω ἀπὸ τὴν ἐμπνευσμένη ἀρθρογραφία τοῦ Χρυσοστόμου. Ἐντύπων προκαλεῖ τὸ ὑψηλὸ ἐπίπεδο τῶν ἀρθρων καθὼς ἐπίσης ἡ ἐπικαιρότητα καὶ ἡ ζωντάνια, πράγματα ποῦ δύσκολα θὰ συναντήσει κανεὶς σὲ θρησκευτικὸ - ἐκκλησιαστικὸ περιοδικό. Ὁ Χρυσόστομος δὲν περιορίζεται στὴν διάκριση μεταξὺ τῶν ἐγχωρίων περιοδικῶν, ἀλλὰ στοχεύει ψηλά. Βλέπει τὸ περιοδικὸ συγκρινόμενο «μὲ τὰ κάλλιστα τοῦ εἶδους ἐν ἀπάσαις ταῖς πεπολιτισμέναις χριστιανικαῖς χώραις καὶ ἰδίᾳ ἐν Ἀγγλίᾳ, Ἀμερικῇ, Γερμανίᾳ καὶ Ρωσίᾳ, ὅπου θαυμαστὴ ὄση ἐπίδοσις εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς θρησκευτικῆς φιλολογίας ἐπετελέσθη»²⁷.

Ἡ προσδοκία προσφορᾶς τοῦ ἐντύπου δὲν ἐξαντλεῖται στὴν ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ. «Ἡ φιλοδοξία μας καὶ αἱ προσδοκίαι θὰ ἦσαν μικρᾶς σημασίας ἂν περιοριζόμεθα ἀπλῶς νὰ ἐρχόμεθα συντελεσταὶ εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ προφορικοῦ λόγου διὰ τοῦ ἐντύπου [...]. Θέλομεν νὰ πλουτίσωμεν τὴν

Πάτρα, τὸ 1923, συμφωνοῦντων τοῦ Π. Τρεμπέλα καὶ τοῦ Κ. Κούρκουλα. Βλ. σخ. Μητροπολίτης πρ. Ὑδρας Ἱερόθεος, Ἀρχιμανδρίτης Γερβάσιος Παρασκευόπουλος 1877-1964, Ἀθήνα 2007, σ. 3.

22. Ἰ.Π. (1914), σ. 2451.

23. Ἰ.Π. (1912) 1182.

24. Πρόκειται γιὰ τὸν βοηθὸ ἐπίσκοπο Τράλλων Χρυσόστομο Χατζησταύρου (1910-1913), μετέπειτα μητροπολίτη Φιλαδελφείας (1913-1922), μητροπολίτη Ἐφέσου (1922-1924), Βερροίας (1924), Φιλίππων Νεαπόλεως καὶ Θάσου (1924-1962) καὶ ἐν τέλει, ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν (1962-1967).

25. Ἰ.Π. (1914), σ. 1198.

26. Ζωὴ 55 (1962), σ. 292.

27. Χρυσοστόμου Ἁγίου, Λόγοι Εὐσεβείας, σ. 33.

θηρσκευτική μας φιλολογία»²⁸. Ἡ ἀρχὴ γίνεται μὲ τὴν ἔκδοσιν τῶν ἐξῆς βιβλίων: 1. «Μαρτύριον ἱεροῦ Πολυκάρπου», 10.000 ἀντίτυπα. 2. «Προσευχητάριον τῶν Ὁρθοδόξων οἰκογενειῶν», 20.000 ἀντίτυπα. 3. «Ἡ Καινὴ Διαθήκη», (;) ἀντίτυπα. 4. Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη δὲν πρόλαβε νὰ τυπωθεῖ, λόγω τῶν ἐνσκυψάντων δεινῶν. Ἀπὸ τὸ 1914, ἡ Ἀδελφότητα διέθετε ἰδιόκτητο τυπογραφεῖο.

Ἡ Θεολογικὴ Παιδεία-Υποτροφίες. Στους στόχους τῆς «Εὐσεβείας» ἦταν ἡ ἀναβάθμιση τῆς Θεολογικῆς παιδείας καὶ ἡ κατάρτιση νέων Θεολόγων. Ἐπειδὴ ὁμως ἦταν σχεδὸν ἀδύνατη ἡ ἴδρυση Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημιακοῦ ἐπιπέδου, προκρίθηκε ἡ μέθοδος τῶν ὑποτροφιῶν. Ἀπὸ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἴδρυσης τῆς Ἀδελφότητας ἐστάλθηκαν ὑπότροφοι. Συγκεκριμένα ὁ Πέτρος Κασιναβάκης καὶ ὁ Σάββας Παπαγρηγοριάδης στὴν Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης καὶ ὁ Ἀνδρέας Καρδιακὸς στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Κιέβου. Μετὰ τὶς σπουδὲς τους, ἐργάστηκαν ὡς ἱεροκέρυκες τῆς Ἀδελφότητας. Γνωρίζουμε πῶς τὸ 1911, ὁ ὑπότροφος λαμβάνει τὸ ἀρκετὰ ὑψηλὸ ποσὸ τῶν 7.284,50 γροσίων²⁹. Παραμένει πρὸς ἔρευνα ὁ προσδιορισμὸς τῶν ἄλλων ἀποστολῶν, ἀφοῦ ὁ Σπεράντσας γράφει γιὰ περισσότερες ἀποστολὲς ὑποτρόφων³⁰.

Ἡ ἀνύψωση τοῦ Θεολογικοῦ ἐπιπέδου, ἢ τουλάχιστον ἡ ἐξύψωση τοῦ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ κλήρου, ἀποτελεῖ διαχρονικὰ, μόνιμο στόχο τῆς Ἀδελφότητας. Παρενέβη στὸν Μητροπολίτη μὲ τὸ αἴτημα-πρόταση: «Μετὰ τὸν θάνατο ἱερέως, ἡ θέσις του νὰ πληροῦται ἀπὸ πτυχιούχο Θεολογικῆς Σχολῆς ἢ τουλάχιστον, ἀπὸ ἀπόφοιτο γυμνασίου».

Ἡ Σχολὴ τῶν Μορτακίων. Στὴν φτωχὴ καὶ ὑποβαθμισμένη συνοικία τῶν Μορτακίων, ἰδρύθηκε Σχολὴ ἀρρένων, τριετοῦς

κύκλου. Τὸ ἔτος 1911, φοιτοῦν στὴ Σχολὴ 170 μαθητὲς, οἱ περισσότεροι ὑπότροφοι τῆς Ἀδελφότητας.

Ἡ Ἀδελφότης τῶν Κυριῶν. Ἰδιαίτερο τμήμα τῆς «Εὐσεβείας» ἀποτελοῦσε ἡ Ἀδελφότης τῶν Κυριῶν. Κύρια ἀπασχόληση καὶ ἔργο τοῦ τμήματος αὐτοῦ ἦταν ἡ ἄσκηση τῆς φιλανθρωπίας, ἡ ἀντιμετώπιση λεπτῶν γυναικείων θεμάτων, ἡ στήριξη ἀπροστάτευτων οἰκογενειῶν. Ὁ βαθύτερος ὁμως, σκοπὸς ἦταν ἡ προσπάθεια ἀνύψωσης τῆς γυναίκας «σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιταγὲς τοῦ Εὐαγγελίου»³¹.

Γ' ΕΚΤΑΚΤΕΣ ΔΡΑΣΕΙΣ

Ἐκτός ἀπὸ τὶς σταθερὲς καὶ μόνιμες δραστηριότητες τῆς «Εὐσεβείας», ἔχουμε καὶ ἔκτακτες δράσεις κατὰ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν καιρῶν. Ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ.

Κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα 1905-1910, ἀνέλαβε τὴν ἐπικουρικὴ μισθοδοσία τῶν ἱερέων, ὥστε νὰ μὴ λαμβάνουν αὐτοὶ «τυχερά» γιὰ τὴν τέλεση ἱεροπραξιῶν καὶ μυστηρίων, ἰδίαιτα τὴν παραμονὴ τῶν Θεοφανείων, ὅταν περιερχόμενοι πρὸς ἀγιασμὸν ἐδέχοντο χρηματικὲς προσφορὲς ἀπὸ τοὺς πιστοὺς, γεγονός που ἔδινε ἀφορμὴ σχολίων στοὺς ἑτεροδόξους. Ἔτσι ἡ «Ἀδελφότητα», κατὰ τὸ προαναφερθὲν διάστημα, μὲ τὴ συνδρομὴ τριῶν χιλιάδων μελῶν της, μισθοδοτοῦσε ἐπικουρικὰ 47 ἱερεῖς, 14 Διακόνους καὶ ἐξ ὀλοκλήρου 7 ἱεροκέρυκες.

Τὸ ἔτος 1909, σοβαρὸς κίνδυνος ἀπέειλησε τὸ Πατριαρχεῖο Ἱεροσολύμων καὶ τὴν Ἀγιοταφικὴ Ἀδελφότητα. Οἱ ἀραβόφωνοι Ὁρθόδοξοι ὑποκινούμενοι ἀπὸ τὸ «Νεοτουρκικὸ Κομιτάτο» καὶ τὴν ρωσικὴ «Παλαιστίνιο Ἐταιρεία» σχεδίασαν στάση καὶ ἔκτροπα κατὰ τὴν τέλεση τοῦ Τυπικοῦ τῆς Κυριακῆς τῆς Ὁρθοδοξίας μὲ σκοπὸ νὰ καταλάβουν τὰ ἱερὰ προσκυνήματα, νὰ ἀντικαταστήσουν τὸν Πατριάρχη, νὰ ἐκδιώξουν

28. Ἰ.Π. (1914), σ. 2453.

29. Εὐτυχία Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα στένονν γρόσια σαράνια*, Ἀθήνα: ἐκδ. ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1996, ὅπου σ. 306 «1 γρόσι = 1,20 Φράγκα Γαλλίας», σ. 290, «73 γρόσια = 1 Στερλίνα Ἀγγλίας».

30. Στ. Σπεράντσας, ὁ.π., σ. 93.

31. Ἰ. Π., (1912), σ. 1199.

τοὺς Ἕλληνες πατέρες καὶ νὰ ἀμφισβητήσουν τὰ δίκαια τοῦ Πατριαρχείου.

Πρὸς ἀποτροπὴν τῶν ἀπειλουμένων κακῶν, ἀποφασίστηκε ἀπὸ τὴν «Εὐσέβεια», ἡ ἀποστολὴ «τριακοσίων εὐψύχων προσκυνητῶν» σὲ συμπαράσταση τῶν Ἁγιοταφιτῶν. Τὰ ἔξοδα τοῦ ταξιδιοῦ καὶ τῆς παραμονῆς στὰ Ἱεροσόλυμα ἀνέλαβε ἐξ ὀλοκλήρου ἡ Ἀδελφότητα τῆς «Εὐσεβείας». Πράγματι, ἡ παρουσία τῶν τριακοσίων Συμυρναίων, ἀπέτρεψε ἀκόμη καὶ σκέψη ἐπιβουλῆς³².

Ἐπικοινωνία - Ἀναψυχή. Μεταξὺ τῶν ἄλλων δραστηριοτήτων τῆς «Εὐσεβείας» ἦταν ἡ κατ' ἔτος κατὰ τὴν Κυριακὴ τοῦ Θωμᾶ, ἐκδρομὴ στὴν Παλαιὰ Ἐφεσο, μὲ σκοπὸ τὴν ἀναψυχὴ, τὴν ἐπικοινωνία καὶ τὴν τόνωση τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ ἐθνικοῦ φρονήματος. Μετεῖχαν περὶ τὰ χίλια ἄτομα.

32. Στ. Σπεράντσας, ὁ.π., σ. 94.

Συμπέρασμα - Σύνοψη

Ἡ προσπάθεια τῆς Θρησκευτικῆς Ἀδελφότητος «Εὐσέβεια», εἶναι ἀπὸ τὶς ἐλάχιστες, ἴσως ἡ μοναδικὴ στὰ χρονικὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας. Συνδύασε τὴν ἔκφραση τοῦ συνειδητοποιημένου πολίτη καὶ συγχρόνως τὴν χριστιανικὴ ἰδιότητα. Ἐμπιστεύθηκε τοὺς φόβους τοῦ καὶ τὴν προοπτικὴ τῆς κοινωνίας στὸν ἐπίσκοπο. Τὸν ἔθεσε ἐπικεφαλῆς. Καὶ αὐτὸς χωρὶς νὰ ἀπωλέσει τὴν αὐθεντία τοῦ ἀνοίξε διάλογο καὶ ἔφερε τὸν Λόγο ὡς αὐθεντία διότι αὐτὸς «ἦν ἐν ἀρχῇ»³³ κατὰ τὸν Ἰωάννη καὶ «κοινός» κατὰ τὸν σκοτεινὸ Ἐφέσιο³⁴.

33. Ἰω. 1, 1.

34. Ἡράκλειτος, ἀπόσπ. α': «Τοῦ λόγου δεόντος ξυνοῦ ζῶουσιν οἱ πολλοὶ ὡς ἰδίαν ἔχοντες φρόνησιν».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΒΕΗΣ (BEES) ΝΙΚΟΣ, Συμβολὴ εἰς τὰ σχολικὰ πράγματα στὴ Σμύρνη, στὸ: *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, τ. Α', Ἀθῆναι 1938, σσ. 193-237.
- ΘΑΝΑΗΛΑΚΗ ΠΟΛΛΗ, *Ἀμερικὴ καὶ προτεσταντισμός. Ἡ «Εὐαγγελικὴ Αὐτοκρατορία» καὶ οἱ ὄραματισμοὶ τῶν Ἀμερικανῶν μισιονάριων γιὰ τὴν Ἑλλάδα τὸ 19^ο αἰ.*, Ἀθῆνα 2005.
- ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Ἡ συμβολὴ τῶν μισιοναρικῶν σχολικῶν ἐγχειριδίων στὰ πρῶτα βήματα τῆς γυναικείας Ἐκπαίδευσης στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸ 19^ο αἰώνα, *ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ 2* (2011), 47-64, σ. 54.
- ΚΙΣΚΗΡΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ, Τὸ περιοδικὸ missionary herald. Μία ἀθροιστικὴ πηγὴ γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ, στὸ: *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν*, τ. 11, Ἀθῆνα 1995-1996, σσ. 119-123.
- ΚΙΣΚΗΡΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ, Προτεστάντες ἱεραπόστολοι στὴν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή, 1819-1914: Ἡ δράση τῆς American Board, στὸ: *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν*, τ. 12, σσ. 97-128.
- ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, *Τὸ ζήτημα τῆς μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἰς τὴν νεοελληνικὴν κατὰ τὸν 19^ο αἰ.* (ἐπὶ τῇ βάσει ἰδίᾳ τῶν ἀρχείων τῆς Β.Φ.Β.Σ., C.M.S., L.M.S., τοῦ Κ. Τυπάλδου-Ἰακωβάτου καὶ τοῦ Θ. Φαρμακίδου), Ἀθῆναι 2004.
- ΝΑΝΑΚΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ, Ἡ ἐκδημία τοῦ Βασιλείου καὶ τῆς ἐθναρχίας στὴ Σμύρνη καὶ ἡ ἰσχυροποίηση τοῦ ἔθνους μὲ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Χρυσοστόμου (1910), στὸ: *ΕΕΘΣχ* (Νέα Σειρά), Α.Π.Θ. Τμήμα Θεολογίας, *Τμητικὸ ἀριέρωμα στὸν ὀμότιμο καθηγητὴ Ἀπόστολο Ἀθ. Γλαβίνα*, τ. 16, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 205-214.
- ΝΑΣΙΟΥΤΖΙΚ ΠΑΥΛΙΝΑ-ΜΑΡΙΑ, *Προτεσταντισμός καὶ Διαφωτισμός στὴ Σμύρνη τὸν 19^ο αἰώνα: Ἡ περίπτωση τῆς «Ἀποθήκης τῶν ὠφελίμων γνώσεων» (1837-1844)*, διδακτορικὴ διατριβὴ στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1999.
- ΣΤΕΡΓΕΛΛΗΣ ΑΡ., Τὸ πρόβλημα τῶν προσπλυτισμῶν στὴ Μ. Ἀσία μὲ ἀφορμὴ ὑπόμνημα τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἐταιρείας Σμύρνης (1887), *ΔΚΜΣ 12* (1993-1994), σ. 205-225.

1922-2022 Η ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ. ΤΟ ΞΑΝΑΖΩΝΤΑΝΕΜΑ ΤΗΣ ΠΙΚΡΑΜΕΝΗΣ ΜΝΗΜΗΣ

Τῆς κ. **Ζωῆς Γκενάκου**, Φιλολόγου, Καθ. Παν/μίου

Συνέχεια από τό προηγούμενο τεύχος

Ἡ Μικρασιάτισσα

Μέ θαυμαστό τρόπο, ὅλα αὐτά τὰ χρόνια, μέ τὰ λιγοστά μέσα πού διέθετε, θά μεταφέρει ἡ Μικρασιάτισσα στό φτωχικό σπιτικό της τὰ ἔθιμα καί τίς συνήθειες τῆς ἀλυσμένης πατρίδας.

Ὁ ψυχισμός τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως ἀποτυπώθηκε στους χορούς καί τὰ τραγούδια, στίς παραδόσεις καί τὰ παραμύθια, στίς φορεσιές καί τὰ κε-

ντήματα, στίς συνταγές καί τὰ ἔθιμα πού νοηματοδοτοῦσαν τίς μεγάλες μέρες τοῦ χρόνου, **ἔφτασε σέ μᾶς** καί πλούτισε τόν ὕλικό καί πνευματικό μας ὀρίζοντα, **ἀπό τήν ἀξιοσύνη καί τό πείσμα τῆς Μικρασιάτισσας.**

Ὅλος αὐτός ὁ πλούτος τῆς λαϊκῆς παράδοσης ἀπ' τήν Ἀνατολή, γνήσια ἑλληνικός, χάρις στή γυναίκα τῆς προσφυγιάς, ἔγινε καί δικός μας πλούτος. Καί τῆ μεγάλη αὐτή ὀφειλή στήν Μικρασιάτισσα δέν πρέπει νά τήν ξεχνᾶμε. Κι ὅλα αὐτά χάρις στήν ἐργατικότητα καί τό πείσμα τῆς γυναίκας πού στήριξε, σάν δωρική κολόνα, ὅλο τό σπιτικό.

Στολίδι τοῦ καινούριου σπιτικοῦ πολλές φορές εἶναι **ἡ εἰκόνα ποῦφερε ἡ γυναῖκα ἀπ' τή πατρίδα**, ὅταν ἔφευγε ἀλαφιασμένη.

Διηγείται μιά γερόντισσα.

«Μέσα στά στήθη μου (φεύγοντας) ἔκρυφα μιά εἰκόνα τοῦ σπιτιοῦ».

Τὴν ἔσωσε ἀπ' τή φωτιά καί τούς ἔσωσε.

Κάποτε ἡ μεταφορά τῆς εἰκόνας ἦταν ὀλόκληρη περιπέτεια.

Διαβάζουμε σέ μιά συνέντευξη.

«Μέσα στά στήθη μου εἶχα κρύψει μιά εἰκόνα τοῦ σπιτιοῦ, τὴν Παναγία τὴν Ἐλεούσα, παλιά εἰκόνα ἀπὸ ἀσήμι... Ἄμα φτάσαμε στή θάλασσα, ἤρθανε τούρκικα καϊκια νά μᾶς πάρουνε. Γιά νά μπεῖς ἔπρεπε νά πληρώσεις ἕξι παγκανότες κεφαλιάτικο, ἀλλιῶς δέ σ' ἀφήνανε νά μπεῖς.

Ἡ ἀνεψιά μου δέν εἶχε νά πληρώσει καί τῆς λέγανε ν' ἀφήσει τό παιδί της γιά νά μπεῖ εκείνη. Τό παιδί ἦτανε μωρό, τό εἶχε ἀγκαλιά. Πλήρωσα ἐγώ καί μπήκανε μαζί μέ τό παιδί της.

Πρὶν νά μποῦμε μᾶς ψάξανε καλά-καλά νά μὴν ἔχουμε μαζί μας τίποτε χρήματα, χρυσαφικά ἢ ἄλλα ἀξίας. Εἶχανε γυναῖκες τουρκάλες πού μᾶς ψάχνανε ὅλο τό σῶμα μας.

Ἐγώ, ἄμα ἦλθε ἡ σειρά μου νά μέ ψάξουνε, πῆρα μέ τρόπο τὴν εἰκόνα πού εἶχα κρυμμένη στά στήθη μου καί τὴν ἔβαλα στά ρουχαλάκια τοῦ παιδιοῦ τῆς ἀνεψιάς μου. Ἔτσι τὴ γλίτωσα καί τὴν ἔφερα τὴν Παναγία μας καί τὴν ἔχουμε ἀκόμη στό εἰκονοστάσι μας»¹.

Συχνά αὐτὴ ἡ εἰκόνα, πού ἦλθε στήν Ἑλλάδα μέ τόσες δυσκολίες, γίνεται ἡ βάση γιά νά χτιστεῖ στόν προσφυγικό συνοικισμό πού καταλήξανε ἡ καινούρια ἐκκλησία.

Καί ὅταν μέ τό πέρασμα τῶν χρόνων τὰ ἐγγόνια ρωτοῦσαν τὴ Μικρασιάτισσα γιατί, πῶς στή μεγάλη ταραχή τοῦ ξεριζωμοῦ, στά λιγοστά πράγματα, πού πῆρε θυμήθηκε τὴν εἰκόνα, ἐκείνη ἀπαντοῦσε, ὅπως διαβάζουμε.

«Πρὶν μαζέψουμε τὰ πράματα τῆς ἐκκλησίας,

πήγαμε καί κοινωνήσαμε. Ἐκεῖ ὁ κόσμος εἶχε πίστη. Πρῶτα ἀπ' ὅλα ὁ Θεός μας κι ὕστερα ὅλα τὰ ἄλλα»².

Καί μιά ἄλλη συμπληρώνει.

«Στά μέρη μας εἶχαμε πίστη παιδί μου καί ὁ Θεός μέ τὰ σημάδια του μᾶς ἔδειχνε τό καλό καί τό κακό...»³.

Καί τό συμπέρασμα ἔβγαине αὐθόρμητα.

«Εἶχαμε πίστη στό Θεό κι ὁ Θεός δέν μᾶς ἄφησε νά χαθούμε»⁴.

Σ' ὅλους τούς προσφυγικούς συνοικισμούς, σχεδόν μέ τίς πρώτες παράγκες, κτίστηκε, μικρὴ στήν ἀρχή, κι ἡ ἐκκλησία.

Κάποιοι εἶχαν φέρει χῶμα ἀπ' τὴ δική τους ἐκκλησία, ἐκεῖ στήν ἀνατολή. Βάλαν στίς ἐκκλησίες, πολύτιμο στολίδι κάποια εἰκόνα ἢ λείψανα τῶν ἁγίων πού φέραν ἀπ' τὴν πατρίδα.

Στό κέντρο τοῦ προσφυγικοῦ συνοικισμοῦ ἡ ἐκκλησία μέ τόν ἅγιο πού εἶχαν στήν πατρίδα!

Πρόσφυγες κι οἱ ἅγιοι μαζί μέ τούς ἀνθρώπους.

Γιά τὴ θρησκευτικότητα τῆς Μικρασιάτισσας δέν πρέπει νά ἀπορεῖ κανεὶς, διότι τὴν πίστη, ἐκτός τῶν ἄλλων, τὴ στέριωνε ὁ δάσκαλος στά σχολεῖα τῆς Ἀνατολῆς.

Θυμᾶται μιά γερόντισσα.

«Στό σχολεῖο ὁ δάσκαλος μᾶς μάθαινε ἐκκλησιαστικά γράμματα».

Αὐτὴ ἦταν ἡ Μικρασιάτισσα τῆς ὁποίας «τά βάσανα ἄσωστα καί ἀτελείωτα εἶναι»⁵.

Αὐτὰ ὅμως τὰ βάσανα, τὰ ποτισμένα μέ δάκρυ καί αἷμα, μέ πόνο πολύ, εἶναι πολύτιμη ἐθνική κληρονομιά ἡ ὁποία γιά νά παιδαγωγεῖ καί νά διδάσκει πρέπει νά μὴ λησμονηθεῖ. Πρέπει νά σπεύρουμε, νά φυτέψουμε στήν ψυχὴ τῶν παιδιῶν μας τὴν ἰδέα τῆς Μικρασιατικῆς πατρίδας.

Δίκαια διερωτᾶται μιά γερόντισσα.

«Ἄχ παιδάκι μου, ποιός θά τὰ πεῖ τὰ δικὰ μας τὰ βάσανα, ποιός θά τὰ κάνει ἱστορία νά τὰ

1. Ἡ Ἔξοδος, τ. Α', σσ. 213-214.

2. Ἡ Ἔξοδος, τ. Β', σ. 142.

3. Ὅπ.π., σ. 83.

4. Ὅπ.π., σ. 84.

5. Ἡ Ἔξοδος, τ. Α', σ. 160.

διαβάζουνε όλοι να μαθαίνουνε. Δεν σώνονται
τά δικά μας!»⁶

Ἐμεῖς καί οἱ νέοι

Α'. Τό χρέος τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ

Χρέος μας εἶναι τά ἑλληνόπουλα νά γνω-
ρίσουν αὐτή τήν πνευματικότητα τοῦ Ἑλλη-
νισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς πού ἀπό τήν ἄλωση ὡς
τήν περίοδο τοῦ ξεριζωμοῦ, κάτω ἀπό παντός
εἴδους δεινά πού δύσκολα μποροῦν νά γί-
νουν κατανοητά, διέσωσαν τήν ἔθνική τους
φυσιογνωμία σπριγμένοι στήν ὀρθοδοξία.

Μετά ἀπό μιὰ ἰδιόμορφη περίοδο κρί-
σεως λόγῳ τῆς πανδημίας κατά τήν ὁποία
τά παιδιά προσκολήθηκαν στά ἠλεκτρονικά
μέσα ἀπό τήν ἡλικία τοῦ νηπιαγωγείου,
πρέπει νά βροῦμε καινούριους τρόπους γιά
νά τά συνδέσουμε πάλι μέ τό βιβλίο. Γιά τήν
φιλιαναγνωσία ἡ ὁποία ἄλλοτε ἦταν αὐτονό-
τη, τώρα ἀπαιτεῖται ἰδιαίτερη προσπάθεια.

Γιά νά μάθουν τά παιδιά τήν ἱστορία καί
τόν πολιτισμό τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς
καί νά ἐμπνευστοῦν ἀπ' αὐτόν δέν ἀρκεῖ νά
μάθουν μόνο τά ἱστορικά γεγονότα. Πρέπει
νά βροῦμε τόν τρόπο νά τά γοπεύσουμε γιά
τίς ἀλυσμόντες πατρίδες. Νά νοιώσουν τά
ἴδια αἰσθήματα πού ἔχουν γιά τήν πατρίδα
πού γεννήθηκαν. Δηλαδή πέρα ἀπ' τή γνώ-
ση, πρέπει νά βροῦμε τρόπους νά συγκινή-
σουμε τά παιδιά, νά δονηθεῖ ἡ καρδιά.

Πρέπει ὁ δάσκαλος νά συνειδητοποι-
ήσει πῶς ἡ ἱστορία δέν εἶναι ἕνα μάθημα
ὅπως ὅλα τάλλα, ἀλλά εἶναι ἡ ἱστορία τῆς
δικῆς του ζωῆς, τῆς ζωῆς τῶν γονιῶν του,
τῆς ζωῆς τῶν παιδιῶν του. Ὑπάρχει ἕνας
τρόπος, τό σκασμένο ἀπό τήν ἀνελέτητη ξη-
ρασία κῶμα τῆς ἔθνικῆς μας αὐτογνωσίας
νά νοτιστεῖ καί νά καρπίσει, ἄν ἀφήσουμε
τή δροσιά τῆς λογοτεχνίας ν' ἀνοίξει τόν
δρόμο τῆς καρδιάς.

Μόνο ἡ δύναμη τῆς τέχνης πού βασιζέ-
ται στίς ἱστορικές πηγές μπορεῖ νά συγκι-
νήσει, νά γοπεύσει, νά κάνει τις καρδιές
νά χτυπήσουν πρωτόγνωρα.

Γιά νά κονταροχτυπηθεῖ ὁ δάσκαλος μέ
τήν ἀδιαφορία καί τήν σύγχυση τῶν παι-
διῶν ἢ τήν δική του, ἄς ἀρχίσει τό μάθημα
τῆς ἱστορίας διαβάζοντας κάποιες λογοτε-
χνικές σελίδες ἀπό ἕνα ἱστορικό μυθιστό-
ρημα ἢ διήγημα.

Τό ἱστορικό μυθιστόρημα ἀπό τούς δρό-
μους τῆς καρδιάς, ἀνασταίνει μιάν ἐποχή,
ἕναν τόπο, ἕνα ἥρωα. Ξεδιπλώνονται οἱ
ἀνθρώπινες σχέσεις μέσα στό μυθιστό-
ρημα ὅπου ὁ ἐσωτερικός διάλογος δίνει
τήν πραγματική διάσταση τῶν γεγονότων,
τῶν μαχῶν. Τά ἱστορικά γεγονότα θά τά
βροῦν στό βιβλίο τῆς ἱστορίας, τόν παλμό,
τήν συγκίνηση, τό μέσα φῶς, μόνο τό λο-
γοτεχνικό βιβλίο μπορεῖ νά προσφέρει. Τό
ἀληθινό ἱστορικό μυθιστόρημα, βασισμένο
στίς πηγές δίνει τό κνῶτο τῶν ἀνθρώπων,
τήν ἐσωτερική τους πάλη, τίς ἀμφιβολίες.

Τό παιδί ξεχνάει τόν ὄρο μάθημα καί τα-
ξιδεύει, μάχεται, ἀγωνιᾷ μαζί μέ τόν ἥρωα.
Ζεῖ σέ πρῶτο πλάνο τά γεγονότα, ἀνεβασμέ-
νο κι αὐτό στή σκηνή τῆς ἱστορίας.

Πῶς ἀλήθεια νά διδάξει ὁ δάσκαλος τά
δεινά τῆς τουρκοκρατίας χωρίς νά διαβά-
σει –γιά νά συγκινήσει– κάποιες σελίδες
π.χ. γιά τό παιδομάζωμα ἀπό τό βιβλίο τοῦ
Πετσάλη-Διομήδη, οἱ Μαυρόλυκοι;

Πῶς νά δώσει ὁ δάσκαλος τήν ἀτμό-
σφαιρα τοῦ μακεδονικοῦ ἀγῶνα ἄν δέ μπά-
σει τά παιδιά στή ζωή τοῦ βάλτου ὅπως
τήν περιγράφει ἡ Π. Δέλτα στό βιβλίο «Στά
Μυστικά τοῦ Βάλτου»;

Κάποτε μεγάλες ἱστορικές ἀλήθειες τίς
ἔχει ὁ λαός περάσει σ' ἕνα παραμῦθι μέ τό
ὅποιο μπορεῖ πολλά πράγματα νά διδάξει,
ὅπως στό μικρασιατικό παραμῦθι «Ὁ σκύ-
λος τοῦ Σουλτάνου».

Τό ἱστορικό μυθιστόρημα ἀπό τήν
ἀρχαία, βυζαντινὴ καί νεώτερη Ἑλλάδα,
μπορεῖ νά δώσει πνοή στό καθημερινό
μάθημα, μέ πολλούς τρόπους.

6. Ὀπ.π., σ. 191.

Β'. Διδακτικές εφαρμογές

Κάποιες πρακτικές μπορούν να δώσουν στο δάσκαλο ιδέες για διδακτικές εφαρμογές.

1. Αρχίζει ο δάσκαλος διαβάζοντας ένα λογοτεχνικό κείμενο σύντομο (10') που έχει σχέση με την ύλη της ιστορίας. Κάθε μέρα ζητάμε από διαφορετικό παιδί να κάνει τη σύνδεση με τό προηγούμενο.

2. Εναλλάσσουμε την ανάγνωση με ακρόαση λογοτεχνικού κειμένου από μαγνητόφωνο. Στην περίπτωση αυτή μπορούν να γίνουν ασκήσεις ακουστικής προσοχής, έτοιμότητας κ.ά. με μορφή παιχνιδιού. Κερδίζει ή ομάδα με τις περισσότερες σωστές απαντήσεις.

3. Διαβάζουμε τό ιστορικό γεγονός από τό βιβλίο της ιστορίας και από τό λογοτεχνικό κείμενο. Επισημαίνουμε τόν ιστορικό πυρήνα και ξεχωρίζουμε τό φτερούγισμα της φαντασίας του λογοτέχνη. Η σύγκριση αυτή είναι πολύ βοηθητική για να γίνει κατανοητός ο ρόλος της ιστορίας και εκείνος της λογοτεχνίας. Π.χ. Η μάχη στα Δερβενάκια. Διαβάζουμε από την ιστορία και δίνουμε και τό δημοτικό τραγούδι.

*Της Ρούμελης οί μπέηδες
καί του Μοριᾶ οί αγάδες
στό Δερβενάκι κείνται,
κορμιά δίχως κεφάλια.
Στρῶμα 'χουνε τή μαύρη γῆ,
προσκέφαλο μιά πέτρα
καί γι' αποπάνω σκέπασμα
του φεγγαριου τή λάμψη.
Κ' ἔνα πουλάκι ἐπέρασε
καί τό συκνορωτᾶνε:
«- Πουλί, πῶς πάει ὁ πόλεμος,
τό κλέφτικο ντουφέκι;
- Μπροστά πάει ὁ Νικηταρᾶς,
πίσω ὁ Κολοκοιτρῶνης,
καί παραπίσω οί Ἕλληνες
μέ τά σπαθιά στά χέρια»⁷.*

4. Για να προκαλέσουμε τό ενδιαφέρον τῶν παιδιῶν, στόν πίνακα ἀνακοινώσεων μπορούμε να ἀναρτήσουμε τό ἐξώφυλλο ἢ φωτοτυπημένες εἰκόνες ἑνός βιβλίου. Ἀπό κάτω γράφουμε μέ ὠραῖα γράμματα μία ξεχωριστή φράση ἀπό τό βιβλίο που να κεντρίζει τό ενδιαφέρον π.χ.:

- α) «Πρέπει να εἶσαι Ἕλληνας καί ν' ἀγαπᾶς ὀλόκληρη τήν Ἑλλάδα. Ἡ Ἑλλάδα δέν ἔχει σύνορα».
- β) «Ἄν σωθοῦμε, θά σωθοῦμε ἀπό Ἕλληνες».
- γ) «Ἀποφάσισα να κάνω τό χρέος μου. Καί δέν μετανοιῶν οὔτε γιά τίς κακουχίες οὔτε γιά τούς κινδύνους».

5. Ἐκθεση στή τάξη λογοτεχνικῶν βιβλίων που ἔχουν σχέση μέ τήν ἱστορία της χρονιᾶς.

6. Γνωριμία μέ συγγραφεῖς ἱστορικῶν μυθιστορημάτων ἢ ἀνάγνωση ἀποσπασμάτων ἀπό συνεντεύξεις. Ἔτσι δημιουργός καί παιδιᾶ ἔρχονται σέ ζωντανή ἐπικοινωνία.

7. Δημιουργία δανειστικῆς βιβλιοθήκης στήν τάξη.

8. Ἐνα παιδί τήν ἑβδομάδα παρουσιάζει ἕνα λογοτεχνικό βιβλίο σχετικό μέ τήν ἱστορία τους. Μοιράζει σ' ὄλα τά παιδιᾶ ἀντίγραφο της παρουσιάσεως. Στό τέλος της χρονιᾶς ἐνώνονται ὄλες οί ἀνακοινώσεις καί σχηματίζουν τό βιβλίο της τάξεως. Ἔτσι τά παιδιᾶ θά ἔρθουν σέ ζωντανή ἐπικοινωνία μέ πολλά βιβλία καί θά παρακινηθοῦν να τά διαβάσουν.

9. Παρουσίαση ἑνός λογοτεχνικοῦ βιβλίου ἀπό ὄμαδα παιδιῶν. Κάθε παιδί παρουσιάζει ἕνα κεφάλαιο.

Παρουσιάζουν λογοτεχνικά βιβλία-ὀδοιπορικά πόλεων καί πλουτίζουν τήν παρουσίαση μέ ὑλικό ἀπ' τήν περιοχή (κάρτες, φωτογραφίες, προϊόντα, εἶδη λαϊκοῦ πολιτισμοῦ).

Ἄποια μορφή ἐνίσχυσης του μαθήματος της ἱστορίας καί ἄν διαλέξουμε -διαφορετική κάθε φορά- τή συνδυάζουμε:

I. Μέ τά μαθήματα της Ζωγραφικῆς, της Χειροτεχνίας.

7. Ρωμαίου Κ., *Ἡ ποίηση ἑνός λαοῦ*, Ἀθήνα 1968, σ. 258.

α) Προτείνουμε στά παιδιά νά ζωγραφίσουν ένα καινούριο έξώφυλλο.

β) Ζητάμε ν' ασχοληθοῦν μέ τήν εικονογράφηση.

γ) Δίνουμε τήν ιδέα νά ζωγραφίσουν κάποιο ήρωα ἢ σκηνή τοῦ ἔργου.

δ) Νά σχεδιάσουν ἢ νά κατασκευάσουν τά ροῦχα ενός ήρωα.

ε) Νά παίξουν μία σκηνή τοῦ ἔργου.

στ) Νά πάρουν φανταστική συνέντευξη ἀπό ἕναν πρωταγωνιστή, ρωτώντας τον ὅποια ἀπορία ἔχουν.

ζ) Νά φτιάξουν μέ πλαστελίνη ἢ πηλό κάτι –πρόσωπο ἢ πρᾶγμα– ἀπό τό βιβλίο.

II. Μέ τό μάθημα τῆς Μουσικῆς

Κάποιο ποίημα ἢ τραγούδι πού ὑπάρχει στό ἔργο ἢ πού ἔχει σχέση μέ τούς ἤρωες τοῦ ἔργου, ἕνα ὠραῖο συμπλήρωμα νά διδαχθεῖ στά παιδιά. Π.χ. Διαβάζοντας τόν «Ἀντρειωμένο» τοῦ Ν. Ἀρβανίτη, συμπληρώνουμε μ' ἕνα Κολοκοτρωναῖικο τραγούδι.

Ἔτσι τό βάρος θά πέφτει ἀπό τά γεγονότα στά πρόσωπα κι ἀπό τούς ἀριθμούς στά σκιρτήματα τῆς καρδιάς. Κι αὐτά τά σκιρτήματα πρέπει νά ἔναι τῆς καρδιάς τοῦ δασκάλου πρῶτα. Αὐτό κυρίως θά καταλάβουν οἱ μαθητές. Αὐτά τά σκιρτήματα εἶναι πού θά τούς ἠλεκτρίσουν καί θά τούς κάνουν ν' ἀγαπήσουν τήν ἱστορία τῆς Ἑλλάδος.

Γιά νά πυροδοτηθεῖ ἡ φαντασία, ν' ἀγαπήσουν τό καλό λογοτεχνικό βιβλίο καί νά θελήσουν νά συνεχίσουν τό διάβασμα. Διότι εἶναι ἀνάγκη ὁ δάσκαλος νά «ἐξάψει τήν περιέργειάν των εἰς τακτικήν καί πληρεστέραν γνῶσιν τῆς συνεχοῦς ἱστορίας των»⁸.

Εἶναι σίγουρο πῶς ἀπό τήν πείρα του ὁ δάσκαλος καί τήν προετοιμασία του θά βρεῖ πολλούς ἄλλους τρόπους νά συμπληρώσει τοῦτες τίς σκέψεις.

Στούς πιθανούς δισταγμούς γιά τήν πραγματοποίηση τέτοιων προτάσεων ἴσως βοηθοῦσε ἡ συμβουλή ενός ἑλλenos λογίου τοῦ 1820.

8. Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, τ. I', 1820, σ. 441.

«Δέν ἄγνωῶ ὅτι ὁ τρόπος τοῦτος διά τό νεοφανές του θέλει φανῆ εἰς πολλούς, πολλά δύσκολος καί ἀνώτερος τῶν δυνάμεων πολλῶν... τοὺς παρακαλῶ νά τόν σκεφθοῦν πρῶτον καλά καί νά τολμήσουν δοκιμάς. Ἐπειτα δέν ἀπαιτεῖται ἀπό πάντας ἐντέλεια, ἀρκεῖ μόνον νά αἰσθανθοῦν τήν ἀνάγκην καί χρησιμότητα τούτων τῶν σκέψεων καί νά εἰσάξῃ ἕκαστος τό δυνατόν εἰς αὐτόν»⁹.

Ἄπ' τῆ ζωῆ τῶν παιδιῶν ὁ δάσκαλος θά εἶναι περαστικός.

Ἄμποτε στό ἡμερολόγιό τους νά γράψουν γι' αὐτόν τά παιδιά.

«...Ἦστερα πιά καθήκαμε, ὅμως ἀπό μέσα μου δέ κάθηκε αὐτό πού εἶχε ἀφήσει ὁ δάσκαλός μου καί μέ βοήθησε νά πιστέψω στόν ἑαυτό μου, νά σταθῶ γερά στά πόδια μου κι ἀκόμα νά πηδήξω καντάκια πού ἔχασκαν στό δρόμο μου. Νά προχωρήσω»¹⁰.

Κι ὁ δάσκαλος νά γράψῃ στό δικό του ἡμερολόγιο αὐτό πού ἔγραψε στά ἀπομνημονεύματά της ἡ Ἀγγελική Μεταλλνοῦ, δασκάλα καί Μακεδονομάχος, πού ὑπῆρξε τήν πατρίδα στά χρόνια τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνα μέ τ' ἀλφαβητάρι καί τό ὄπλο «Εργάτρια κι ἐγώ τῆς ἐθνικῆς ιδέας ἐδίδαξα στά χωριά τῆς Μακεδονίας ὄχι βέβαια μόνο τά γράμματα τοῦ συντακτικοῦ καί τῆς γραμματικῆς ἀλλά κυρίως τῆς πατρίδος».

Στήν ἐποχή μας πού στή σχολική τάξη εἶναι συχνά κάποια παιδιά πού δέν ξέρουν ἑλληνικά, εἶναι μεγάλη εὐκαιρία ὁ ἐκπαιδευτικός νά ἐνθουσιάζει τά παιδιά μέ τή μαγεία τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, μπολιάζοντάς τα μαζί μέ τά ἄλλα μαθήματα ἑλληνικότητας. Ἔτσι θά ἐπαληθευθεῖ ὁ λόγος τῶν ἀρχαίων ὅτι «Ἕλληνες καλεῖσθε τοὺς τῆς παιδείσεως τῆς ἡμετέρας ...μετέχοντες»¹¹.

9. Ὅπ.π.

10. Χορτιάτη Θ., Ὁ δάσκαλος μέ τό βιολεῖ καί τ' ἀστέρι, Ἀθήνα 1986, ἐκδ. Ἀγκυρα, σ. 85.

11. Ἰσοκράτης, Πανηγυρικός, 50.

ΚΡΥΦΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

Τοῦ κ. **Νικολάου Χρονόπουλου**,
Ἀν. Καθ/τῆ Παν/μίου Κρήτης

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ - ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2022

Τό παρελθόν ἔτος 2021 μέ ἀφορμή τήν ἐπέτειο τῶν 200 ἐτῶν ἀπό τήν κήρυξη τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1821, ἔδωσε ἀφορμή γιά πολλές ἐκδηλώσεις, ἐμβάθυνση στήν ἱστορία μας, κ.λπ. Ἐπανεφερε ὅμως καί διαχρονικές συζητήσεις γιά κύρια ζητήματα τά ὁποῖα στό παρελθόν προκάλεσαν συζητήσεις καί ἐντάσεις. Μεταξύ αὐτῶν καί τό θέμα γιά τό «Κρυφό Σχολεῖο». Ἀπό τήν ἀλήθεια, τόν θρύλο, μέχρι τό ἱστορικό ψέμα κινήθηκε τό φάσμα τῶν προσεγγί-

σεων τά τελευταῖα χρόνια. Εἶναι σκόπιμο ὅμως, νά δοῦμε τά γεγονότα καθ' ἑαυτά, καί μέσω τῆς κοινά ἀποδεκτῆς μαρτυρίας νά δοθεῖ ἀπάντηση στό γεγονός τῆς ὑπαρξης τοῦ «Κρυφοῦ Σχολείου», ὄχι γιά λόγους ἀντιπαλότητας, ἀλλά γιά λόγους ἱστορικῆς δεοντολογίας, δεδομένου ὅτι ἡ ἱστορία ὡς ἐπιστήμη, δέν στηρίζεται μόνο στά ἀμάχητα ἱστορικά ντοκουμέντα ἀλλά καί σέ συναφεῖς μαρτυρίες ἢ συμπεράσματα πού προέρχονται ἀπό τήν συνεκτίμηση καί ἄλλων πηγῶν.

Στό παρόν άρθρο, θά προσεγγίσουμε μία άλλη –έκτος τῆς συνηθισμένης ὁδοῦ– πού σχετίζεται μέ τά τοπωνύμια¹, δεδομένου ὅτι αὐτά ἀποτελοῦν μία ζωντανή καί ἐν χρήσει παράδοση γιά τήν ὕπαρξη τοῦ Κρυφοῦ Σχολειοῦ.

Τά τοπωνύμια αὐτά δημιουργήθηκαν ἀπό τό λαό στά μαῦρα χρόνια τῆς δουλείας καί συνιστοῦν ἀναμφισβήτητη ἀπόδειξη τῆς ὕπαρξης τοῦ Κρυφοῦ Σχολειοῦ.

Κλασικό παράδειγμα τέτοιου τοπωνυμίου εἶναι ἡ γνωστή γιά τήν πνευματική της ἀκτινοβολία καί τήν προσφορά της στό Γένος Μονή Φιλοσόφου στήν Δημητσάνα². Ἡ μονή αὐτή περιλαμβάνει τήν παλαιά καί τή νέα μονή. Ὁ λαός ὀνομάζει, μέχρι σήμερα, «κρυφό σχολεῖο» τήν παλαιά μονή πού βρίσκεται κάτω στό βράχο³. Δέν εἶναι γνωστό πότε δόθηκε ἡ ὀνομασία. «Ἴσως», γράφει ὁ ἱστορικός Τ. Γριτσόπουλος, «ὁ ΙΖ΄ αἰών εἶναι ὁ προσφορώτερος διά τήν ὀνομασίαν, ὅταν πλέον ὁ ὀνοματοδότης λαός εἶχε ζωηράν τήν ἀνάμνησιν τῆς μεγάλης ἀποστολῆς τῆς μονῆς, πού ἐκείνην τήν ἐποχὴν εὕρισκετο εἰς τήν μεγαλύτεραν της ἀκμήν. Κατά τά τέλη τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος ἡ μονή ἐλαφρῶς μετετοπίσθη ἀπό τόν ἀπόμερον βράχον καί ἀπέκτησε νέον καθολικόν καί νέα χτίσματα, χωρίς νά θίξει τά παλαιά πού χρονολογοῦνται ἀπό τά μέσα τοῦ Γ΄ αἰῶνος»⁴.

Τό τοπωνύμιο αὐτό τῆς μονῆς Φιλοσό-

φου εἶναι, ὅπως ἀντιλαμβάνεται ὁ ἀναγνώστης, μία ἀδιάφυστη μαρτυρία τῆς λειτουργίας τοῦ Κρυφοῦ Σχολειοῦ στό ἱστορικό αὐτό μοναστήρι. «Εἶναι τοῦτο», γράφει ὁ Γριτσόπουλος, «μία σπουδαία καί μεγίστης σημασίας ἐπιγραφή, γεγλυμμένη ὄχι ἐπί τοῦ ἐδάφους μόνον ἀλλά μέσα εἰς τήν κοινήν συνείδηση τοῦ λαοῦ, διά τοῦτο καί καθίσταται ἀδιάβλητος καί σεβαστή. Τό ἐν λόγω τοπωνύμιον δέν ἔχει ἡλικίαν, ὅπως δέν ἔχουν τά περισσότερα τοπωνύμια, πού κάτω ἀπό τήν αἰνιγματικήν γλωσσικήν μορφήν των κρύπτουν συχνά ὀλόκληρον ἱστορίαν». Καί καταλήγει λέγοντας, ὅτι αὐτό «ἀπχεῖ τήν ὕπαρξιν τοῦ κατ' ἐξοχὴν κρυφοῦ σχολειοῦ τῆς σκοτεινῆς ἐποχῆς πού ἐλειτοῦργει ὄντως μυστικά εἰς τόν ἀπόμερον βράχον τῆς μονῆς»⁵.

Τό ἴδιο τοπωνύμιο συναντοῦμε καί σέ ἄλλα μοναστήρια τῆς πατρίδας μας ἀπό τά ὁποῖα ἀναφέρουμε τά πιό γνωστά. Στή μονή Ἁγίων Ἀναργύρων στό ὄρος Πάρνων στή Λακωνία, ὁ λαός ὀνομάζει «Κρυφό Σχολεῖο» κάποια ἀπόμερα κελλιά πού ἔχουν εἰδική διαμόρφωση καί ἐπικοινωνοῦν μέ τήν ὑπόλοιπη μονή μέ μυστική εἴσοδο.

Στήν Ἱερά Μονή Ἄνω Δίβρης τοῦ Ν. Ἡλείας, ὑπάρχει ἐπίσης κελλί μέ τήν ἐπωνυμία «Κρυφό Σχολεῖο».

Στήν Ἱερά Μονή Ἁγίων Θεοδώρων Καλαβρύτων, ὅπου ὑπάρχει τό παρεκκλήσι τοῦ Προδρόμου, στό ὁποῖο ἐπίσης λειτουργοῦσε Κρυφό Σχολεῖο, στά δύσκολα χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας,

Στήν Ἱερά Μονή Ἁγίου Γεωργίου Φενεοῦ Κορινθίας. Ἐδῶ, σύμφωνα μέ τήν τοπική παράδοση, «πολλοί γονεῖς, μέ τό πρόσχημα ὅτι τάζουν τά παιδιά τους στό μοναστήρι, τά ἔστελναν ἐκεῖ, ὅπου μακριά ἀπό τοὺς Τούρκους, μάθαιναν γράμματα καί τήν Ἱστορία τοῦ Γένους»⁶.

1. Σημ. συν. Τό παρόν άρθρο, ἀποτελεῖ μία ἐπεξεργασμένη μορφή τοῦ ὁμότιτλου κεφαλαίου, ἐνός ἐκτεταμένου ἔργου τοῦ ἀρθρογράφου μέ τίτλο: *Ἡ ἀλήθεια γιά τό Κρυφό Σχολεῖο*, ἐκδ. Golden books, Ἀθήνα 2022².
2. Βλ. Τάσου Ἀθ. Γριτσόπουλου, *Μονή Φιλοσόφου*, ἐν Ἀθήναις 1960.
3. Ὁ ἱστορικός Τάσος Γριτσόπουλος σημειώνει: «Μοναστήρι τοῦ Φιλοσόφου συλλήβδην ὀνομάζεται ὑπό τοῦ λαοῦ παλαιά καί νέα μονή, διά τήν τοῦ Φιλοσόφου ἐπωνυμίαν. Ἀλλά ἡ παλαιά κάτω εἰς τόν βράχον μονή καλεῖται πρό πάντων μέχρι σήμερα κρυφό σχολεῖο ἀπό τόν λαόν» (δ.π., σ. 7).
4. Τάσου Γριτσόπουλου, *Τό Κρυφό Σχολεῖο*, ἐν: *Πελοποννησιακά*, τ. ΙΓ΄ (1978-1979), σ. 407.

5. Τοῦ ἴδιου, *Τό Κρυφό Σχολεῖο*, ἐν: *Παρνασσός*, τόμ. Δ΄ (1962), σ. 88.
6. Ντίνιας Οἰκονομοπούλου (Βλάχου), *Κορινθιακή Ἐλβετία - Μονή Ἁγίου Γεωργίου Φενεοῦ - Φράγμα Δόξα*, x.x., σ. 25.

Στήν Ίερά Μονή Παναγίας Βαρνάκοβας στή Δωρίδα τῆς Φωκίδας, ὅπου, κατά τήν τοπική παράδοση, λειτουργοῦσε Κρυφό Σχολεῖο.

Στήν Ίερά Μονή Παναγίας τῆς Προυσιώτισσας στήν Εὐρυτανία. Ἐδῶ διασώζεται ἕνα μικρό κτήριο, πού τό ὀνομάζουν «Κρυφό Σχολεῖο». Λέγεται μάλιστα ὅτι σ' αὐτό δίδαξε καί ὁ Ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός.

Στήν Ίερά Μονή Ἁγίας Παρασκευῆς Μάνδρας Θέρμου Αἰτωλοακαρνανίας. Στή μονή αὐτή, πού ἰδρύθηκε τόν 12^ο αἰώνα, ἔχει βρεθεῖ ὑπόγεια θολωτή αἴθουσα μήκους 9, πλάτους 4 καί ὕψους 5 μ. καί μέ μόνο δύο στόμια εἰσόδου-ἐξόδου στήν ὀροφή τῆς. Κατά τή διάρκεια ἐργασιῶν, πού ἔγιναν τό 1993, γιά τήν ἀνάδειξη τῆς αἴθουσας αὐτῆς, ἀνακαλύφθηκαν μέσα σ' αὐτήν: σύνεργα φωτιᾶς, μιά σειρά ὀπῶν στό μέσον τοῦ ὕψους τῶν παράπλευρων τοίχων τῆς, πού δήλωναν τήν ὑπαρξη ξύλινου παταριοῦ, καθώς καί ἕνα μελανοδοχεῖο μέ καλάμι τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας. Ὅλα αὐτά τά στοιχεῖα ἦρθαν νά ἐπιβεβαιώσουν τήν τοπική παράδοση, ὅτι στό μοναστήρι αὐτό λειτουργοῦσε Κρυφό Σχολεῖο. Λέγεται μάλιστα ὅτι ἐδῶ ἔμαθε τά πρώτα γράμματα ὁ Ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός, μέ δάσκαλο τό ἱερομόναχο Προκόπιο Γιαννέλο. Λέγεται ἀκόμη, ὅτι ἀπ' ἐδῶ πέρασε καί ὁ ἄλλος μέγας δάσκαλος τοῦ Γένους, ὁ Εὐγένιος Γιαννούλης ὁ ἀποκαλούμενος Αἰτωλός (1577-1688).

Στήν Ίερά Μονή Παναγίας τῆς Τριβουλοῦς, πού βρίσκεται κοντά στό χωριό Σεγδίτσα (τό σημερινό Προσήλιο Παρνασσίδας) τῆς Ἀμφισσας. Ἐδῶ, καί συγκεκριμένα στή σπηλιά τοῦ Αἰ-Θανάση, λειτουργήσε, σύμφωνα μέ τήν τοπική παράδοση, τό Κρυφό Σχολεῖο τῆς Μονῆς⁷.

Στήν Ίερά Μονή Προφήτου Ἡλιοῦ Ἀμφισσας καί συγκεκριμένα στή θέση «πα-

λαιός Αἰ- Λιάς», λειτουργήσε σύμφωνα μέ τήν τοπική παράδοση, Κρυφό Σχολεῖο. Στή θέση αὐτή μάλιστα σώζεται ἀκόμη ὑπόγεια κρύπτη ὅπου λέγεται, ὅτι λειτουργήσε τό σχολεῖο αὐτό⁸.

Στήν Ίερά Μονή τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Σπανοῦ ἢ τῶν Φιλανθρωπινῶν, ὅπως λέγεται ἀπό τό ὄνομα τῶν κτητόρων τῆς, στή λίμνη τῶν Ἰωαννίνων. Ἐδῶ λειτουργοῦσε σχολή ἤδη ἀπό τόν 13^ο αἰώνα ἀλλά καί Κρυφό Σχολεῖο.

Στήν Ίερά Μονή Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στήν Πεντέλη Ἀττικῆς, πού ἰδρύθηκε τό 1578, λειτουργήσε Κρυφό Σχολεῖο σέ ὑπόγεια στοά. Ἡ στοά αὐτή εἶναι μᾶλλον αὐτή πού σώζεται μέχρι σήμερα καί μέσα σ' αὐτήν ἔχει γίνει ἀναπαράσταση τῆς σκηνῆς τοῦ Κρυφοῦ Σχολεῖοῦ.

Στήν Ίερά Μονή Ἁγίας Τριάδας στήν Τήνο λειτουργήσε ἐπίσης Κρυφό Σχολεῖο, γιά τό ὅποιο ὁ ἱστορικός τῆς νήσου Ἀλέξ. Λαγουρός γράφει: «Τοῦτο ὑπῆρξεν ἀφανές καί ἀθόρυβον, ἀπό τοῦ ἔτους 1744 μέχρι τό 1829, ἐν υπερτάτῃ ἀκμῇ διατελέσαν. Εἶναι “Τό κρυφό σχολεῖο τῆς ἱεράς μονῆς τῆς ἁγίας Τριάδος” ἐν θέσει “Γύρλα” ἡμίσειαν περίπου ὥραν ἀπεχοῦση τῆς πόλεως Τήνου. Ἡ Μονή αὐτή κατέστη ἐθνικοθηροσκευτικόν φυτώριον καί ὑπό τύπον ἱεροσπουδαστηρίου ἐδέχθη τοὺς μέλλοντας νά προχειρισθῶσι κληρικούς, εἰς δ' ἐξ αὐτῶν, ὁ Δαυίδ Πανταζῆς-Ζαγοραῖος, ὅστις ἀπό νεαρᾶς ἡλικίας καταταγείς εἰς τήν Μονήν ταύτην καί ἱεροπρεπῶς μορφωθείς κατά πάντα παρά τῶν ἐν αὐτῇ διδασκάλων, ἀνῆλθεν ἐν ἔτει 1848 εἰς τόν ἐπισκοπικόν θρόνον τῆς Φωκίδος»⁹.

Στήν Ίερά Μονή τῆς Μεταμόρφωσης τοῦ Σωτῆρος ἢ «κατά Βράχαν τῶν Ἀγράφων», λειτουργήσε Κρυφό Σχολεῖο. Ἰς

7. Εὐθυμίου Χ. Τάλαντη, *Ἱερό προσκύνημα Ἅγιος Ἀθανάσιος στή Σεγδίτσα Παρνασσίδος*, Ἀμφισσα 2006, σ. 47.

8. Ἰωάννη Δ. Ζουμπᾶ, Ἡ παιδεία κατά τήν τουρκοκρατίαν εἰς τήν περιοχή Σάλωνων, στό περιοδικό ΤΕΤΡΑΜΗΝΑ, τεύχην 34-35 (Φθινόπωρο 1987).

9. Ἀλέξ. Στυλ. Λαγουροῦ, *Ἡ ἱστορία τῆς Τήνου (ἀπό ἀρχαιοτάτων χρόνων ἕως σήμερα)*, ἐκδ. «Τήνος», Ἀθῆναι 1965, σ. 69.

αΐθουσα διδασκαλίας χρησιμοποιήθηκε έδω ένα κελλί από τό όποιο, κατά τήν παράδοση, άρχιζε μία σήραγγα διαφυγής, ή όποία κατέληγε στό ποτάμι. Από αυτή διέφευγαν καί οί πολιορκημένοι κλεφταρματολοί, όπως ό Καραϊσκάκης κ.ά. καί μέσω αυτής προμηθεύονταν νερό οί μοναχοί, σέ περίπτωση άποκλεισμού¹⁰.

Τέλος, καί στό νησί τής Ήτου τών Κυκλάδων συναντούμε τό τοπωνύμιο «Κρυφό Σχολειό» σέ άπομεινάρι παλαιού ναού, πού βρίσκεται στήν παραλία του νησιού.

Οί άρνητές του Κρυφού Σχολειού, ώστόσο, άρνούνται τή γνησιότητα τών τοπωνυμίων αυτών. Καί τί ισχυρίζονται; Ίσχυρίζονται, ότι αυτά είναι δημιούργημα τής λαϊκής φαντασίας, ή όποία στήν προκειμένη περίπτωση λειτούργησε αυθαίρετα υπό τήν επίδραση τής λόγιας παράδοσης. Μέ άλλα λόγια, έδω έχουμε τό φαινόμενο, όπως γράφει ό Άγγέλου, όπου ή επίδραση τών λογίων «στάθηκε άφορμή ώστε νά δημιουργηθεΐ μία λαϊκή παράδοση»¹¹.

Ό Άγγέλου, μάλιστα, στήν προσπάθειά του νά θεμελιώσει τόν ισχυρισμό του αυτό επιχειρεΐ νά κλονίσει τήν αυθεντικότητα του τοπωνυμίου «κρυφό σχολειό» πού συνδέεται μέ τή μονή Φιλοσόφου τής Δημητσάνας. Μέ ποιό επιχείρημα; Μέ τό επιχείρημα, ότι δυό λόγοι από τή Δημητσάνα, ό Μιχαήλ Οικονόμου, πού σπούδασε στή Μονή Φιλοσόφου καί άργότερα στή σχολή τής Χίου, καθώς καί ό Εϋθύμιος Καστόρχης, καθηγητής τών Λατινικών στό Πανεπιστήμιο Αθηνών, δέν κάνουν καμία μνεία του Κρυφού Σχολειού τής Μονής Φιλοσόφου¹².

Τό επιχείρημα είναι πέρα γιά πέρα άβάσιμο, διότι από τή σιωπή τών συγκεκριμένων λογίων κατά κανένα τρόπο δέν μπορεί νά βγει τό συμπέρασμα, ότι στή

Μονή Φιλοσόφου δέν λειτούργησε Κρυφό Σχολειό. Εϊδικά γιά τόν Καστόρχη, ό όποιος έχει γράψει «Περί τής έν Δημητσάνη Έλληνικής Σχολής καί περί τών καθιδρυτών καί πρώτων αυτής διδασκάλων» (1847), έχουμε νά παρατηρήσουμε ότι δέν μπορεί κανείς νά περιμένει όποιαδήποτε άναφορά στό Κρυφό Σχολειό τής Μονής Φιλοσόφου. Κι αυτό γιατί, όπως καί ό τίτλος εργασίας του δηλώνει, τό θέμα του είναι ή ίδρυση τής Σχολής Δημητσάνας, οί ιδρυτές καί οί πρώτοι δάσκαλοι της καί όχι ή Μονή Φιλοσόφου. Είναι δέ γνωστό, ότι ή Σχολή Δημητσάνας είναι πολύ μεταγενέστερη τής Μονής –ιδρύθη τό 1764 ένω ή Μονή είναι του Ι΄ αιώνα– καί πολύ άργότερα ένώθηκε μέ τήν τελευταία προκειμένου νά ενισχύσει τήν οικονομική της θέση.

Έπειτα, μέ όσα γράφει ό Καστόρχης όχι μόνο δέν άμφισβητεΐ αλλά επιβεβαιώνει τή μεγάλη προσφορά τών μοναστηριών καί τής Έκκλησίας στό Γένος καί μέ τόν τρόπο αυτό δέν αφήνει μόνο ευρύ χώρο γιά τή λειτουργία του Κρυφού Σχολειού, αλλά καί τήν ύπονοεΐ σαφώς. Ίδου τί γράφει ό Δημητσανίτης λόγιος:

«Τό μόνον δέ βέβαιον είναι, ότι τά μοναστήρια καί πάλιν όχι πάντα ταυτα, ήσαν καί σχολεία τών γραμμάτων καί καταφύγιον τών τότε λογίων. Άλλά πόσον καρπόν ήδύναντο καί ταυτα νά παραγάγωσι προς νοερόν τροφή του παντός Έθνους; Πόσοι νέοι ήδύναντο νά φοιτώσιν εις αυτά μακρόν ή βραχύν χρόνον, καί προς τί ήθελον μεταχειρισθῆ τά γράμματα έξερχόμενοι εις τόν βίον; καί τίνα μαθήματα ήδύνατό τις ν΄ άκούη έν μοναστηρίοις; Καί όμως τίς δύναται πάλιν ν΄ άρνηθῆ ότι ταυτα, ή μάλλον ή ιερά ήμών θρησκεία, εις ήν όφειλομεν καί πολλά άλλα αγαθά, διετήρησε τήν προγονικήν παιδείαν καί γλώσσαν καί μετά ταυτης τήν έθνικήν ύπαρξιν»¹³.

10. Ίωάν. Δ. Μάγκα, *Η Σχολή τής Ήρας Μονής τής «κατά Βράχαν τών Άγράφων» στήν Τουρκοκρατία*, Αθήνα, 2011, σ. 7.

11. Ά. Άγγέλου, *Τό Κρυφό Σχολειό. Χρονικό ενός μύθου*, Αθήνα 2007, σ. 7.

12. Ό.π., σ. 42.

13. Εϋθυμίου Καστόρχη, *Περί τής έν Δημητσάνη Έλληνικής Σχολής καί περί τών καθιδρυτών καί πρώτων αυτής διδασκάλων*, έν Αθήναις 1847, σ. Γ΄.

Καί συμπεραίνει: «Εἰς τὰ μοναστήρια λοιπόν, ὡς προείπομεν, εἶχε καταφύγει ἡ ἑλληνικὴ παιδεία, εἰς αὐτὰ καὶ εἰς τὰς ἐκκλησίας τινῶν πόλεων ἐδιδάσκοντο ὑπὸ τῶν μοναχῶν καὶ ἱερέων τὰ κοινὰ γράμματα τὰ εἰς βιωτικὰς χρειαῖς ἀναγκαῖα. Σχολεῖα δὲ δημόσια φαίνονται ὅτι ἤρχισαν νὰ συσταίνονται ἀνὰ τὴν τουρκικὴν Ἑλλάδα κυρίως ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17^{ου} αἰῶνος»¹⁴.

Ἀλλὰ ὁ Καστόρχης ἀναφέρεται καὶ στὴ Δημητσάνα καὶ τῆ Μονῆ τοῦ Φιλοσόφου γράφοντας τὰ ἑξῆς ἀξιοπρόσεκτα:

Ἀπὸ τῆ Δημητσάνα «ἐξῆλθον ὑπὲρ τούς 26 Ἀρχιερεῖς, ὧσων τὰ ὀνόματα εἶναι ἔτι γνωστά. Τούτων δὲ ὄχι ὀλίγοι ἤκμασαν πολλά ἔτη πρὸ τῆς συστάσεως τοῦ σχολείου. Ἀλλὰ τίνι τρόπῳ ἠδυνήθησαν οὗτοι νὰ περιποιήσωσιν εἰς ἑαυτοὺς παιδείαν τοιαύτην, ὥστε νὰ ἀναφανῶσιν ἄξιοι νὰ καθέξωσι τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον τῶν Ἱεροσολύμων καὶ τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀφοῦ, ὡς εἶπομεν, οὐδὲν κατὰ τὴν Πελοπόννησον σχολεῖον ὑπῆρχε πρὸ τῆς συστάσεώς του ἐν Δημητσάνῃ; Τὴν ἀπορίαν ταύτην λύουσιν αἱ πατρικαὶ παραδόσεις ἐν ἑλλείψει ἐγγράφων ἀποδείξεων καὶ τὰ γεγονότα αὐτά. Ἐπειδὴ παρὰ τῶν ἡμετέρων Πατέρων παρελάβομεν, ὅτι πρὸ ἀμνημονεύτων χρόνων, ἴσως ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτῆς, ὑπῆρχον εἰς τὴν εἰρημένῃν τοῦ Φιλοσόφου Μονὴν λόγιοι μοναχοί, διδάσκοντες τὰ ἑλληνικὰ γράμματα τοὺς προσερχομένους ν' ἀναδεχθῶσι τὸν μοναστικὸν βίον συμπολίτας των. Ἐκ τούτων ἔπειτα τινὲς ἀποδημοῦντες μακρὰν τῆς Πατρίδος, προεβιβάζοντο εἰς ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα»¹⁵.

14. Ὁ.π., σ. Δ' - Ε'.

15. Ὁ.π., σ. 42-43.

Ὁ Καστόρχης, λοιπόν, δέχεται ὅτι στὴ Μονὴ τοῦ Φιλοσόφου διδάσκονταν τὰ Ἑλληνικὰ Γράμματα «πρὸ ἀμνημονεύτων χρόνων» καὶ ἴσως ἀπὸ τότε πού δημιουργήθηκε ἡ μονὴ αὐτή, δηλαδή ἀπὸ τὸν 7^ο μ.Χ. αἰῶνα, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση. Καὶ ἦταν φυσικὸ οἱ μοναχοὶ πού δίδασκαν ἐκεῖ νὰ προσπαθοῦσαν, παράλληλα μὲ τὴ θρησκευτικὴ, νὰ ἀναπτύξουν καὶ τὴν ἐθνικὴ συνείδησιν. Ἦταν φυσικὸ, μὲ ἄλλα λόγια, νὰ λειτουργεῖ ἐκεῖ Κρυφὸ Σχολεῖο. Καὶ αὐτὸ τὸ βεβαιώνει ἡ ἴδια ἡ παράδοση, ἡ ὁποία, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, ὀνομάζει μέχρι σήμερα «Κρυφὸ Σχολεῖο» τὴ Μονὴ τοῦ Φιλοσόφου καὶ μάλιστα τὴν παλαιὰ μονὴ πού βρίσκεται πιὸ κάτω στὸ βράχο.

Τόσο ἡ αὐθεντικότητα τῶν τοπωνυμίων, ὅσο καὶ ἡ ἱστορικὴ τους βάση, δὲν μπορεῖ μὲ κανέναν τρόπο νὰ ἀμφισβητηθεῖ. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτή, ἔχει πέρα γιὰ πέρα δίκιο ὁ Τάσος Γριτσόπουλος ὅταν γράφει:

«Ὁ λαὸς ὠνόμασε τοὺς τόπους, δηλαδή ἔπλασε τοπωνύμια εἰς χρόνον ἄγνωστον, ἀνύποπτον καὶ χωρὶς καμμίαν προκατάληψιν. Καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν τοπωνυμίων τὸ αἰσθητήριον τοῦ λαοῦ εἶναι ἀλάνθαστον. Ἡ ὀνομασία πού δίδεται εἰς ἕνα τόπον ἔχει λόγον σοβαρὸν καὶ ἐκφράζει πολλά, σφηνώνεται μέσα εἰς τὸ ἔδαφος καὶ δὲν σβῆνει ποτέ. Κάποτε εἶναι αἰνιγματικὸν τὸ τοπωνύμιον καὶ οἱ γλωσσολόγοι εἰσχωροῦν βαθιὰ εἰς τὸ ἱστορικὸν ἔδαφος τῆς περιοχῆς, ν' ἀνακαλύψουν τὸ μυστικόν. Πλαστογράφος τοπωνυμίου εἶναι ἀδιανόητος»¹⁶.

16. Τ. Γριτσόπουλος, ὁ.π., σ. 39.

Ἀγαπητοὶ ἀναγνώστες, σᾶς ἐνημερώνουμε ὅτι:

Τὸ 2022, μὲ τὴ χάρη τοῦ Θεοῦ, θὰ ἐκδοθοῦν τὰ τεύχη: Ἰανουάριος - Φεβρουάριος - Μάρτιος (642), Ἀπρίλιος - Μάϊος - Ἰούνιος (643), Ἰούλιος - Αὐγούστος (644), Σεπτέμβριος - Ὀκτώβριος (645), Νοέμβριος - Δεκέμβριος (646).

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΥΠΑΚΟΗ

Τοῦ κ. **Εὐσταθίου Ριμπᾶ**, Καθηγητῆ Παν/μίου

Ἐλευθερία καί ὑπακοή εἶναι δύο ἔννοιες πού γιά τόν ἐλεύθερο φιλοσοφικό στοχασμό ἀποτελοῦν συνήθως μία καθαρῆ λογική ἀντίφαση, ἐνῶ γιά τή χριστιανική σκέψη εἶναι μία ἀδιάσπαστη ἐνότητα. Οἱ κλασσικοί φιλόσοφοι ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ ὑπακοή εἶναι συμμόρφωση πρὸς τό πρόσταγμα. Ἔτσι, ὑπακούει ἐκεῖνος πού δέν μπορεῖ νά παρακούσει τόν ἀνώτερο. Κατά τόν Πλάτωνα, ἡ ὑπακοή εἶναι γνῶρισμα δούλου.

...

Ἡ ὑπακοή κατά τούς διαφόρους φιλοσόφους:

Ὁ **Ἐπίκτητος** λέει ὅτι ἡ ὑπακοή εἶναι πράξη, τρόπος ζωῆς, σύμφωνα μέ τήν ἠθική καί τή λογική. Ὅμως ποιός μπορεῖ νά ἐγγυηθεῖ ὅτι ἡ ἠθική καί ἡ λογική τῶν ἀνθρώπων προσδιορίζει ἀντικειμενικά τήν ἐλευθερία;

Τό κράτος εἶναι ἡ ἠθική τῆς ὀλότητας καί ἡ πραγμάτωση τῆς ἐλευθερίας. Δηλαδή, ταυτίζεται τό κράτος μέ τήν ἐλευθερία. Δηλαδή ὑποτάσσουμε τόν ἄνθρωπο γιά νά τόν κάνουμε ἐλεύθερο. Ἔτσι ἔχουμε ἀδιέξοδο. Δηλαδή τί πρέπει νά προτάξει κανείς, τή συλλογική ἢ τήν ἀτομική ἐλευθερία; Εἶναι γεγονός πώς γιά χάρη τῆς συλλογικῆς ἐλευθερίας λίγοι τρελοί καί φανατικοί καταπιέζουν ἀνθρώπους, λαούς, μειονότητες καί τούς καταστρέφουν.

Βλέπουμε λοιπόν, ὅτι ἡ ἐλευθερία καί μαζί της ἡ ὑπακοή, δέν μποροῦν νά ἐξαρτηθοῦν οὔτε ἀπό τήν ἠθική οὔτε ἀπό τή λογική εἴτε ἀπό μία ἰδεατή ὀλότητα ὅπως «κράτος» ἢ θρησκεία.

Ἔτσι τό ἐρώτημα μπορεῖ νά τεθεῖ ὡς ἑξῆς:

Ποιό εἶναι τό ἀληθινό νόημα τῆς ἐλευθερίας ἔξω ἀπό τίς παραπάνω περιοχές στά πλαίσια ἐνός ὀρισμοῦ πού ἀπορρίπτει τήν ἀναγκαιότητα, καταργεῖ τήν ὑποταγή καί δέχεται στόν ἄνθρωπο τήν πνευματική ἀρχή, τήν πνευματική καταγωγή καί ποιότητα;

Μέ τά Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας ἀποσπᾶται ὁ ἄνθρωπος ἀπό τή χοϊκή ρίζα τοῦ Ἀδάμ καί μπολιάζεται στήν πνευματική ρίζα τοῦ Χριστοῦ, τοῦ νικητῆ τοῦ θανάτου καί πηγῆ τῆς ζωῆς.

Στόν χριστιανισμό ἡ ἐλευθερία συνδέθηκε μέ τό πνεῦμα. Ὅπως «ὁ δέ κύριος τό πνεῦμα ἐστίν' οὐ δέ τό πνεῦμα κυρίου, ἐλευθερία » (Β΄ Κορ. 3, 18). Ἐδῶ ἡ ἐλευθερία ἐνώνεται μέ τό πνεῦμα, ἀπό ὅπου ἡ ἐλευθερία ἀποκτᾶ τήν ἀπόλυτη ἀξία, ὄχι πιά ὡς ὀλοκληρωτική ἀναγκαιότητα, ἀλλά ὡς ὑπερβατική ἀξία καί ποιότητα ἀδιάβλητη, ἀκέραιη καί πλήρη. Τά γνῶρισμα αὐτά τῆς ἐλευθερίας ἀντιστοιχοῦν σέ ἀλήθειες τῆς Ὁρθόδοξης Θεολογίας, γι' αὐτό ἡ ἐλευθερία στό Ὁρθόδοξο ἦθος εἶναι ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό τῆς νέας κοινωνικῆς

πραγματικότητας, πού βιώνεται στο χώρο της Μίας καί Ἁγίας Ἐκκλησίας.

Γιά νά τό κατανοήσουμε αὐτό, ἄς θυμηθούμε ὅτι μετά τήν πτώση ὁ Ἀδάμ ἔχασε τήν ἐλευθερία [κακή χρήση τῆς ἐλευθερίας λόγω ἁμαρτίας διά τῆς παρακοῆς], καί ἡ ἀνόρθωσή του, δηλαδή ἡ ἐλευθερία, πραγματοποιήθηκε μέ τό αἷμα τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Χριστός εἶναι νικητής τοῦ θανάτου καί ἐλευθερωτής τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τήν ἁμαρτία καί τό θάνατο, τῆ δουλεία τοῦ Νόμου. Ἔτσι, ἡ Νέα Διαθήκη καί συμφωνία τοῦ Θεοῦ μέ τόν ἄνθρωπο γίνεται ὁ «τέλειος νόμος τῆς ἐλευθερίας» γιά τήν Ἐκκλησία μέ τή φανέρωση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Στό βασικότερο πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας δίδει ἀπάντηση ἡ Ἐκκλησία μέ τό Ἅγιο Πνεῦμα, τήν ἀλήθεια, τό Χριστό. Γι' αὐτό

Ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ βεβαίωση τῆς πνευματικῆς ἀρχῆς μέσα στόν ἄνθρωπο, ἡ ἀποδέσμευσή του ἀπό τή βιολογική ἀναγκαιότητα τοῦ ἀτόμου καί ἡ μεταμόρφωσή του σέ πρόσωπο, σέ πνευματική ποιότητα.

δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει ἀλήθεια ἐκεῖ πού δέν ὑπάρχει ἐλευθερία καί ἀντιστρόφως. Μετέχοντας ὁ ἄνθρωπος στά μυστήρια μέ τή χάρι τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μετέχει στήν ἀλήθεια τοῦ Χριστοῦ. Βρίσκει τήν ἀληθινή ἐλευθερία. Πρβλ. «γνώσεσθε τήν ἀλήθειαν καί ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς» (Ἰω. 8, 32). Δηλαδή ἡ πραγματική ἐλευθερία εἶναι καρπός τῆς ἀλήθειας, πού ταυτίζεται μέ τήν ἀληθινή ζωή. Ἡ ζωή αὕτη εἶναι «ζωή ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι», κατά τήν ὁποία

μέ τά Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας ἀποσπᾶται ὁ ἄνθρωπος ἀπό τή κοῖκή ρίζα τοῦ Ἀδάμ καί μπολιάζεται στήν πνευματική ρίζα τοῦ Χριστοῦ, τοῦ νικητῆ τοῦ θανάτου καί πηγῆ τῆς ζωῆς. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος περιορίζεται ἀπό τή φθορά καί τό θάνατο εἶναι φυσικό νά αἰσθάνεται καί νά ζεῖ ὡς δοῦλος. Ζεῖ στό χώρο τῆς πτώσεως, τῆς δεσμεύσεως, τῆς ἀναγκαιότητας, τῆς βιολογικότητας τό «παρά φύσιν». Μέ ἄλλα λόγια, ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ βεβαίωση τῆς πνευματικῆς ἀρχῆς μέσα στόν ἄνθρωπο, ἡ ἀποδέσμευσή του ἀπό τή βιολογική ἀναγκαιότητα τοῦ ἀτόμου καί ἡ μεταμόρφωσή του σέ πρόσωπο, σέ πνευματική ποιότητα.

...

Ἡ σπουδαιότητα τοῦ προσώπου.

Ἡ ἔννοια τοῦ προσώπου διαστέλλεται ἀπό τήν ἔννοια τοῦ ἀτόμου. Κατά τή Χριστιανική Ἠθική τό ἄτομο δέν εἶναι παρά μονάδα τοῦ εἶδους ἀπό τό ὅποιο προέρχεται καί στό ὅποιο ἀνήκει ἀπό τή γέννησή του ὡς τό θάνατο [νομοτελιακή ἐξάρτηση, πού φανερώνει τήν ὑποταγή τοῦ ἀτόμου στήν ἀπρόσωπη συλλογική ἀναγκαιότητα], δηλαδή τήν «πεπτωκυία φύση». Ἡ ἁμαρτία ὡς «παρά φύση κατάσταση», ἀδυνατεῖ νά ἐλευθερώσει τόν ἄνθρωπο. Ὁ ἐγωισμός ἐμποδίζει τόν ἄνθρωπο-ἄτομο νά δεῖ τόν πλησίον καί τό Θεό. Ἡ θέα τοῦ Θεοῦ, ἐπιτυγχάνεται μέ κατακόρυφη διεύθυνση, καί τοῦ ἀτόμου μέ ὀριζόντια, δηλαδή μέ τό σπάσιμο τοῦ ἐγωισμοῦ καί τήν ἀπελευθέρωση ἀπό τό κέλυφος τῆς ἀπομόνωσης καί τήν ἔξοδο γιά συνάντησή του, «τοῦ ἐσύ» στή δημιουργία τῆς κοινωνίας τοῦ «ἔμεῖς».

Χαρακτηριστικά στοιχεῖα τῆς καταστάσεως τοῦ ἀτόμου εἶναι πάντα ὁ ἐγωισμός, ἡ δουλεία στήν ἁμαρτία, ἡ στέρψη τῆς πνευματικῆς δράσεως καί ἡ ἀπομάκρυνση ἀπό τόν πλησίον καί τό Θεό.

Τό Πρόσωπο ἀντίθετα εἶναι, μία ἐνότητα ψυχοπνευματικῶν στοιχείων πού βρίσκονται πάνω ἀπό κάθε φυσιοκρατική καί βιολογική ἀναγκαιότητα. Τό πρόσωπο

είναι μία απόλυτη αξία. Είναι μία ασύλληπτη πολυμορφία που συνθέτει την ιδιαιτερότητα του κατά «φύσιν». Κάθε άνθρωπος-πρόσωπο είναι ένας τέλειος μικρόκοσμος (άγ. Γρηγόριος ο Θεολόγος), δέν είναι ποτέ στατικό, και νοείται πάντα σε μία κοινωνική διάσταση, που κινείται να συναντήσει τον πλησίον, και ιδιαίτερα τό πρότυπό του, που είναι ο Τριαδικός Θεός. Αυτή η κίνηση αποκαλύπτει την ύπαρξη κοινωνικού δυναμισμού, πνευματικής φύσεως που ανάγεται στο «κατ' εικόνα» και αποτελεί βασικό στοιχείο της ανθρώπινης προσωπικότητας. Είναι μία δυναμική κίνηση αγάπης και ελευθερίας, που σπάζει τό φράγμα του ατομικού απομονωτισμού και οδηγεί τόν άνθρωπο στή σφαίρα του διαλόγου, στή διάσταση του κοινωνικού. Είναι κίνηση που κάνει τόν άνθρωπο νά κοινωνεί μέ τό πνεύμα ελεύθερος νά πιστεύει στίς αξίες, νά αγωνίζεται και νά δημιουργεί πολιτισμό. Έτσι η ελευθερία είναι χαρακτηριστικό της πνευματικότητας στήν ιδιαίτερη σχέση του ανθρώπου μέ τό Θεό, ως πλάσμα μέ τόν Πλάστη του, ως τέκνο μέ τόν ουράνιο Πατέρα του.

Τό πρόβλημα τής υπακοής και τής ελευθερίας εμφανίζεται όξύτερο τελευταία μετά τήν άμφισβήτηση τής έξουσίας και τής αυθεντίας.

Στό σημείο αυτό, μπαίνει η υπακοή ως άρετή ελευθερίας. Οί άνθρωποι κατά τήν 1^η επιστολή του Πέτρου όφείλουν νά είναι «τέκνα υπακοής» (Α΄ Πέ. 1, 14). Η άρνηση τής υπακοής στο Θεό ίσοδυναμεί μέ άπιστία (πρβλ. Β΄ Θεσ. 1, 8 έξ.). Η άλλου, «πίστη και υπακοή» έναλλάσσονται και παρουσιάζονται ως ταυτόσημοι όροι (ένδ. Ρωμ.

1,5. 16,26 κ.ά.). Και ό Κλήμης Άλεξανδρείας ύποστηρίζει τό ίδιο. Πρό τής πώσεως ή ύπακοή συνδέεται μέ τό αυτεξούσιο. Η κακή χρήση του αυτεξουσίου μέ τήν παρακοή του Άδάμ φέρει τή φθορά και τόν θάνατο, τήν άπώλεια τής ελευθερίας. Μέ τή σταυρική θυσία αναπλάσσεται «ό πεπτωκός» και πραγματοποιείται ή ανάκλησή του στήν ύπακοή του Θεού. Τήν παρακοή, μόνον ή ύπακοή οδηγεί στήν ανασύσταση τής κοινωνίας των σχέσεων ανθρώπου και Θεού, που επισφραγίζεται μέ τή βίωση τής πίστεως και τήν προσφορά τής άληθινής ελευθερίας από τό Θεό. Έτσι, μόνον ό Θεός προσφέρει τήν ελευθερία που είναι δεμένη μέ τήν ύπακοή και προσφέρει έμπιστοσύνη και ελευθέρωση από τή δουλεία τής άμαρτίας.

Μέ τέτοια υπέρβαση τής αντιθέσεως, ή ελευθερία γίνεται υπακοή και ή υπακοή χωρίς ελευθερία γίνεται δουλεία. Χωρίς υπακοή ή ανθρώπινη ελευθερία δέν διαφέρει από τήν αυθαιρεσία. Μέ τή διαπίστωση αυτή φτάνουμε σε ένα από τά πιο κρίσιμα θέματα τής Χριστιανικής ήθικής δηλαδή, τή θέση τής ελευθερίας ανάμεσα στίς σύγχρονες μορφές υπακοής. Στο μοναχισμό, στήν πνευματική ζωή, τήν οικογένεια, τίς παιδαγωγικές σχέσεις και τίς σχέσεις μέ τούς φορείς τής κοσμικής έξουσίας. Τό πρόβλημα τής υπακοής και τής ελευθερίας εμφανίζεται όξύτερο τελευταία μετά τήν άμφισβήτηση τής έξουσίας και τής αυθεντίας. Έτσι, ή ελευθερία αντιμετωπίζεται από τόν άνθρωπο ως δικαίωμα και άπαίτηση και όχι ως κατάκτηση. Κανείς όμως δέν μπορεί νά προσφέρει στον έαυτό του τήν ελευθερία, χωρίς τήν αυθυπόβαση του ανθρώπου στίς λεπτομέρειες τής υπακοής. Μιά τέτοια ελευθερία είναι μόνον κατ' έπίφαση ελευθερία, είναι κίβδηλη και δέν θά άργήσει νά εκδηλωθεί ως αυθαιρεσία ή δουλική άποδοχή, γιατί ή υπακοή του είναι κίβδηλη, είναι δουλεία.

Γιά τήν Όρθόδοξη χριστιανική ήθική, ή ελευθερία προσφέρεται μόνο από τό Θεό και

ή υπακοή του ανθρώπου ανάγεται στο Θεό ανεξάρτητα από τό ποιός τήν άξιολογεῖ ἢ τήν κατευθύνει στίς προηγούμενες σχέσεις. Πόλοι εἶναι ὁ Θεός καί ὁ ἄνθρωπος καί ἡ ἐπικοινωνία εἶναι πνευματική. Κάθε τί πού παρεμβάλλεται στήν ἐπικοινωνία αὐτή εἶναι γιατί τοῦ δόθηκε «ἄνωθεν», (πρβλ. τήν ἀπάντηση τοῦ Ἰησοῦ στόν Πιλάτο): «Οὐκ

Κανείς δέν μπορεῖ νά προσφέρει στόν ἑαυτό του τήν ἐλευθερία, χωρίς τήν αὐθυπέμβαση τοῦ ἀνθρώπου στίς λεπτομέρειες τῆς ὑπακοῆς.

εἶχες ἐξουσίαν κατ' ἐμοῦ οὐδεμίαν εἰ μή ἦν δεδομένον σοί ἄνωθεν» (Ἰω. 19, 11). Παρομοίως, ἡ ὑποταγή τοῦ μοναχοῦ στόν γέροντα. Ἡ ὑπέμβαση τοῦ μοναχοῦ κάνει τήν ὑπακοή ὑπέμβαση τῆς ἀτομικότητας

καί πηγὴ χαρᾶς καί πνευματικό μεθύσι, γιατί μεταμορφώνεται σέ ἐλευθερία.

Ὁ κοσμικός ἀδυνατεῖ νά κατανοήσει τήν παραπάνω ἀντίφαση, ζεῖ μέ τήν ψευδαίσθηση τῆς παντοδυναμίας του. Νομίζει ὅτι ἔχει αὐτάρκεια καί ὑπεροχή ἢ θρησκευτική πληρότητα, εὐσεβισμό, φαρισαϊσμό. Πρβλ. «Ἰουδαίους μέν σκάνδαλον, Ἑλλήσι δέ μωρίαν» (Α΄ Κορ. 1,23). Ἡ ὑπακοή προϋποθέτει συναίσθηση τῆς ἀνεπάρκειας καί τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου νά ἐκπληρώσει τόν πραγματικό σκοπό τῆς ὑπάρξεώς του. Ἄρα, ὁ δρόμος τῆς ὑπακοῆς εἶναι δρόμος τῆς ταπεινώσεως. Ὑπακοῦει στό θέλημα τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ. Χωρίς περιθώρια συζητήσεων, ὄχι ὅμως ὡς ἀνάγκη ἀλλά ἐλεύθερα. Ὅθεν ἡ ἐλευθερία εἶναι μία ἐσωτερική ἀπολύτρωση ἀπό τό «ἐγώ», στή θέση τοῦ ὁποίου μπαίνει ὁ Θεός καί ὁ κόσμος ὀλόκληρος.

Αὐτή ἡ ἐσωτερική ἐλευθερία, ἡ ἀπόλυτα πνευματική, εἶναι τό μεγάλο παράδοξο τοῦ χριστιανικοῦ ἥθους, πού γίνεται ἡρωισμός στους μάρτυρες, στους ἁγίους. Ἡ ἐλευθερία μπορεῖ νά παραμένει «ἐλεύθερη» μέ τό «στήκετε» τοῦ Παύλου ὅπως ἀκριβῶς ἐκφράζεται στήν ἐπιστολή του πρὸς Γαλάτας (Γαλ. 5,1 ἀλλά καί σχετικῶς ἐν: Α΄ Κορ. 16,13 - Α΄ Θεσ. 3,8 - Β΄ Θεσ. 2,15).

Βιβλιογραφία

- (†) ΚΑΨΑΝΗ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Ἡ ὑπακοή ὡς ὁδὸς ἐλευθερίας* (διαδ.).
- Β.Γ. ΓΙΟΥΛΤΣΗ, *Ἐλευθερία καί ὑπακοή* (διαδ.).
- Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, *Χριστιανικὴ Ἐλευθερία, Χριστιανικὴ Ἠθική*, ΙΙ, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσ/νίκη 2003⁵
- ΑΡΧΙΜ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΓΟΝΤΙΚΑΚΗ, προηγ. Ι. Μ. Ἰβήρων, *Ἀγάπη καί Ἐλευθερία*, ἀνεκδ. ὀμίλια στό Παν/μιο Κρήτης 1987, (διαδ.).
- ΑΓ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ), *Περὶ ἐπιμελείας τῆς ψυχῆς* (διάφορες ἐκδόσεις).

ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Κύριε Διευθυντά,

Παίρνω τήν απόφαση νά σᾶς στείλω αὐτή τήν ἐπιστολή, διαβάζοντας τό ἄρθρο τοῦ προηγούμενου τεύχους γιά τό ζήτημα τοῦ ἐκκλησιασμοῦ στά σχολεῖα. Παρακινήθηκα ἀπό τήν ἀληθινή διαπίστωση πού καί ἐγώ ἔχω ἀπό τήν ἐμπειρία μου, πώς πολλοί ἐκπαιδευτικοί εἶναι ἀδιάφοροι ἢ ἀντιδροῦν σέ κάθε τί πού ἀφορᾶ κάθε σχέση τῶν παιδιῶν μέ τήν ἐκκλησία, σέ ἀντίθεση βέβαια ἀπό τά προβλεπόμενα στό σύνταγμα, στους νόμους καί κυρίως τό ὑπηρεσιακό χρέος.

Θά καταθέσω τήν προσωπική μου ἐμπειρία κυρίως ἀπό τήν φοίτησή μου στό Δημοτικό Σχολεῖο. Φοίτησα λοιπόν σέ ἕνα μεγάλο δημοτικό σχολεῖο, σέ ἕναν ἀπό τους μεγαλύτερους Δήμους τῆς Ἀττικῆς. Τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ '60 καί ἀρχές τοῦ '70. Ὁ Διευθυντής τοῦ Σχολείου καί δάσκαλος τῆς τάξης μου, συχνά ὀργάνωνε τόν ἐκκλησιασμό τοῦ Σχολείου καί κάποιες φορές μέ μιά μικρή χορωδία μέ μαθητές καί μαθήτριες ἔψελναν μερικούς ὕμνους. Αὐτό γινόταν καί κατά τήν πρωινή προσευχή μέ τή χορωδία νά ψάλλει κάποιους ὕμνους ὅπως τό «Σέ ὑμνοῦμεν...» ἢ τό «Εὐλογητός εἶ Χριστέ ὁ Θεός...».

Ἐπίσης ὁ ἴδιος ἀλλά καί ἄλλοι δάσκαλοι, μᾶς ὑπενθύμιζαν ὅτι πρέπει νά πηγαίνουμε στήν Ἐκκλησία τήν Κυριακή, καί βέβαια δέν εἶχε ἐλεγκτικό χαρακτήρα γιατί δέν κατοικοῦσε στόν Δῆμο μας. Νομίζω ἐκ τῶν ὑστέρων, ὅτι ἦταν ἀπό καθαρό ζῆλο γιά τήν σημασία του. Σέ συνάρτηση ὅμως μέ τήν προτροπή γιά ἐκκλησιασμό, πού διάβαζα κατόπιν, μετά τήν μεταπολίτευση, ὅτι ἦταν τάχα ἐντολή τῆς τότε δικτατορικῆς κυβέρνησης, ἐμεῖς ἀπό τό ζῆλο πού ἔδειχνε ὅταν τό ἔλεγε, δέν τό εἰσπράταμε ἔτσι. Κυρίως ὅμως, τό ἐνδιαφέρον καί αὐτοῦ ἀλλά καί πολλῶν ἄλλων ἐκπαιδευτικῶν τῆς παλιᾶς φρουρᾶς, φάνηκε ἀπό τήν συνεχῆ ὑπόμνηση νά πᾶμε στό Κατηχητικό Σχολεῖο τῆς Ἑνορίας μας. Θυμᾶμαι ἀκόμα καί σήμερα, πώς ὄχι μόνο στή δική μας τάξη, ἀλλά καί στίς ἄλλες ἀπό ὅ,τι μάθαινα ἀπό συγγενικά μου ἄτομα, ρωτοῦσε ἂν πήγαμε στό Κατηχητικό. Αὐτό τό σημειῶνω, γιατί ἀκριβῶς ἡ σύσταση τοῦ Διευθυντῆ, ἔκαμψε τίς φοβίες τῶν γονέων μου, πού ὀφείλονταν στό ὅτι γιά νά πάω στό Κατηχητικό ἔπρεπε νά διέρχομαι μεγάλη κεντρική λεωφόρο. Καί ἔτσι ἔφτασα νά φοιτήσω στό Κατηχητικό Σχολεῖο τῆς ἐνορίας μου, μέ ἀρκετά παιδιά τοῦ σχολείου μου. Στίς κατοπινές συναντήσεις καί συζητήσεις μας, κανεῖς δέν ἔχει ἐκφράσει τήν ἀντίθεσή του γιά τό ὅτι ἡ προτροπή τοῦ δασκάλου μας (ὅπως καί πολλῶν ἄλλων δασκάλων) συνετέλεσε στό νά πᾶμε στό κατηχητικό καί νά σχετιστεῖ ἔκτοτε ἡ ζωῆ μας μέ τό Χριστό καί τήν Ἐκκλησία. Ὅπως βλέπω ἄλλωστε, καθώς ἕνα μεγάλο ποσοστό ἐπό μᾶς εἴμαστε στήν ἴδια γειτονιά, οἱ καλές οἰκογένειες πού ἔχουν κάνει καί οἱ ἀρχές πού ἔχουν, δείχνει ὅτι ὁ στόχος ἐπιτεύχθηκε.

Γιά τό λόγο αὐτό νομίζω, ὅτι οἱ χριστιανοί ἐκπαιδευτικοί καλό θά κάνουν ἀκολουθήσουν τά βήματα τῶν καλῶν παιδιῶν δασκάλων πού ἔδειχναν ἐνδιαφέρον γιά τήν ὀλόπλευρη ἀγωγή μας. Ἄν τά παιδιά ἔχουν ἀνάγκη ἀπό κάτι, δέν εἶναι τόσο ἡ γνώση πού ἀφειδῶς προσφέρεται χωρίς πολλές φορές νά ἀφορμειώνεται, ὅσο τό ἄνοιγμα ἐνός ἁλλου δρόμου, ὅπως ἡ σχέση μέ τόν Χριστό.

Εὐχαριστῶ γιά τή φιλοξενία καί τό χρόνο σας.

Μ.Φ.Ι.
Ἐκπ/κός

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΑΡΕΦΗΣ

Ο ΜΑΚΕΔΟΝΟΜΑΧΟΣ ΟΠΛΑΡΧΗΓΟΣ

Τοῦ κ. **Ἀνδρέα Δημάκη**, Φιλολόγου, Ἱστορικοῦ

καί πάρα πολύ ἀνδρείος στίς μάχες. Ἄν καί ἦταν ἀγράμματος, ἔδειξε στρατιωτική ἰδιοφυΐα καί τόλμη στή λήψη ἀποφάσεων. Ὁ πατέρας του, ὁ Δημήτριος Γαρέφης ἢ Κατσούδας, εἶχε διακριθεῖ στίς Ἐπαναστάσεις τοῦ Πηλίου τοῦ 1874 καί 1878, ἐνῶ ἡ μητέρα του ὀνομαζόταν Ἀσήμω, τό γένος Γεωργιάδου.

Κατατάχτηκε στά ἀντάρτικα σώματα ὑπό τίς διαταγές τοῦ Μαζαράκη-Αἰνιάνα (1905), πού ἦταν καί πρωτοπαλικάρο του, καί πῆρε μέρος ἐναντίον τῶν Βουλγάρων στή μάχη τῆς Σαμπανίτσας. Στή συνέχεια, ἡ δράση του μέ τό δικό του ὄμμα ἐξαπλώθηκε στό Μορίχοβο καί στήν περιοχὴ Νάουσας-Ἐδεσσας.

Τό Ἀπρίλιο τοῦ 1906 ἦταν σαράντα ἐτῶν, ὅταν μπῆκε γιά τρίτη φορά στή Μακεδονία. Τότε ἔδρασε στήν Κατερίνη, Βέρμιο, Καϊμακτοσάλαν, λίμνη Γιαννιτσῶν καί στήν περιοχὴ Ἐδέσσης καί διακρίθηκε πολλές φορές στίς μάχες, πού ἔκανε ἐναντίον τῶν κομιτατζήδων.

Ἀπό τό ὄρος Βέρμιο, ὅπου βρισκόταν, τό Ἑλληνικό προξενεῖο Θεσσαλονίκης τοῦ ἀνέθεσε τήν καταδίωξη τῶν δύο μεγαλύτερων κομιτατζήδων τῆς περιοχῆς, τοῦ Λούκα καί τοῦ Καρατάσου, πού λυμαινόνταν τίς περιοχές Καρατζόβας, Βοδενῶν καί Μορίχοβου ἀπό τό ἔτος 1900.

Ὁ Κωνσταντῖνος Γαρέφης

ἦταν ὀπλαρχηγός καί ἀγωνιστής τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνα. Γεννήθηκε τό 1874 στίς Μπλιές τοῦ Πηλίου. Εἶχε ἀνάστημα πελώριο, βλέμμα ἀετοῦ. Ἦταν μελαχρινός, δασύτριχος, εὐρύστερνος, ταχύπους, ρωμαλέος

βρισκόταν, τό Ἑλληνικό προξενεῖο Θεσσαλονίκης τοῦ ἀνέθεσε τήν καταδίωξη τῶν δύο μεγαλύτερων κομιτατζήδων τῆς περιοχῆς, τοῦ Λούκα καί τοῦ Καρατάσου, πού λυμαινόνταν τίς περιοχές Καρατζόβας, Βοδενῶν καί Μορίχοβου ἀπό τό ἔτος 1900.

Τόν Αύγουστο τοῦ 1906, μετά ἀπό πληροφορία ὅτι οἱ δύο ἀρχικομιτατζήδες βρίσκονταν στό Μορίχοβο, ἔτρεξε μέ 60 παλικάρια του ἐκεῖ. Τή νύκτα τῆς 6^{ης} Αὐγούστου ἀνακάλυψε τό κρησφύγετο τῶν ἐχθρῶν του σέ μιὰ καλύβα, μπήκε μόνος του μέσα καί λέγεται ὅτι μέ τό ἴδιο του τό χέρι σκότωσε τόν Καρατάσο καί τραυμάτισε βαριά τό Λούκα, ὁ ὁποῖος, ἄν καί σοβαρά τραυματισμένος, κατόρθωσε νά διαφύγει, ἀλλά πέθανε στό Γκάρτσιπ-Σέλο.

Ὁ Γαρέφης, πρὶν μπεῖ στήν καλύβα τῶν ἀρχικομιτατζήδων, ἔδωσε ἐντολή νά σκοτωθεῖ ὁποῖος βγεῖ. Ἐάν τούς σκοτώσει ὅλους καί βγεῖ σῶος, θά κρατάει ψηλά ἓνα μαντήλι. Ὁ ἥρωας ὅμως ἀπό τή χαρά του καί τόν ἐνθουσιασμό του παρέλειψε νά τηρήσει ὅσα εἶχαν συμφωνήσει. Βγαίνοντας, μιὰ σφαῖρα τόν τραυμάτισε σοβαρά καί λίγο ἀργότερα ὑπέκυψε στά τραύματά του. Οἱ σύντροφοί του τόν ἔθαψαν στό νεκροταφεῖο τοῦ χωριοῦ Γραδέσνιτσα, τό ὁποῖο βρίσκεται κοντά στό Μορίχοβο. Τά παλικάρια του παρέλαβε ὁ ὑπαρχηγός του Δημήτριος Τσέγκος καί κατευθύνθηκε στό Μορίχοβο.

Στήν πατρίδα του στήθηκε μνημεῖο. Ἡ

λαϊκή μακεδονική μουσα εἶχε συντάξει τριάντα περίπου στίχους γιά τά κατορθώματα τοῦ Γαρέφης. Τά τέσσερα πρῶτα τετράστιχα εἶναι τά παρακάτω:

Βαριά στενάζουν τά βουνά
κι ὁ Ἥλιος σκοτεινιάζει,
τό δόλιο τό Μορίχοβο
καί πάλι ἀνατριχιάζει.

Λαμποκοποῦν χρυσά σπαθιά,
πέφτουν τουφέκια ἀνάρια,
κάνει ὁ Γαρέφης πόλεμο
μέ ἔξῃντα παλικάρια.

Γιά ἔβγα, Λούκα ἄπιστε,
Βούλγαρε Καρατάσο,
δύο χρόνια πού περπατῶ
ἐσένα γιά να εὔρω.

Δέν ἔχεις γέρους ἄρρωστους,
οὔτε κορίτσια ντροπαλά
σήμερα ἐδῶ νά σφάζεις.
Ἐχεις μπροστά σου σήμερα
τόν Κώστα τό Γαρέφης.

Τό δημοτικό αὐτό τραγούδι τραγουδιότανε στήν ἐπαρχία Ἀλμωπίας τοῦ νομοῦ

Ἀγαπητοί ἀναγνώστες,

1. Θέλουμε νά σᾶς ἐνημερώσουμε ὅτι μέ πολύ κόπο κατορθώσαμε νά ταυτοποιήσουμε τούς ἀποστολεῖς τῶν συνδρομῶν μέσω Τραπεζῆς. Κατόπιν τούτου ἔχουν ἀπομείνει ἐλάχιστες ἐκκρεμότητες. Γιά τό λόγο αὐτό, στήν ἐτικέτα τῆς συσκευασίας ἀναγράφεται ἡ ἔναρξη ὀφειλῆς. Ἄν κάτι δέν σᾶς βρῖσκει συμφώνους, μέ βάση τίς καταβληθεῖσες συνδρομές, παρακαλοῦμε νά ἐπικοινωνήσετε μέ τή Γραμματεία μας, στό τηλ. 210-64 28 331.

2. Ὑπενθυμίζουμε στούς συνδρομητές καί συνδρομήτριες τοῦ περιοδικοῦ μας, τήν ἀνανέωση τῶν συνδρομῶν τους.

3. Ἡ ἐτήσια συνδρομή γιά τό ἐσωτερικό ὀρίζεται στά 15 €, γιά τήν Κύπρο στά 20€, καί γιά τό ἐξωτερικό στά 30€.

Ἡ καταβολή μπορεῖ νά γίνει στά κατά τόπους βιβλιοπωλεῖα τῆς «ΖΩΗΣ», στούς ἀντιπροσώπους ἢ μέσω e-banking καί παρακαλοῦμε νά συνοδεύεται ὑποχρεωτικά ἀπό τό ὄνομα τοῦ καταθέτη, καί εἰ δυνατόν νά ἐνημερώνεται ἡ Γραμματεία τοῦ περιοδικοῦ μας μέσω ἠλεκτρονικοῦ μηνύματος στό ellinochr.agogi@gmail.com.

Τό IBAN γιά τραπεζική πληρωμή (Τράπεζα Eurobank) εἶναι:

GR 8002602010000930100366731

Πέλλης καθόλη τή διάρκεια του Μακεδονικού αγώνα και σήμερα ακόμη.

Τόν σημαντικό αυτό ήρωα του Μακεδονικού αγώνα, όπως είναι γνωστό, υπηρέτησε και ο Μητροπολίτης Καστοριάς Γερμανός Καραβαγγέλης.

Ο Θεόφιλος, ο λαϊκός ζωγράφος της Λέσβου, από μια κάρτα, που κυκλοφορούσε τότε, αντέγραφε ζωγραφίζοντας τό Γαρέφη στον παλιό φούρνο-μπακάλικο-καφενείο του Βελέτζα στο Βόλο. Τήν τοιοχογραφία αυτή τήν αναφέρει και ο Στρατής Μυριβήλης τό 1949 στο έργο του «Άπ' τήν Έλλάδα, Ταξιδιωτικά 1» (β' έκδοση, Βιβλιοπωλείο της Έστίας, Ι.Δ. Κολάρου και Σία).

Έπίσης, κάνει λόγο για τό ίδιο πρόσωπο ο Μυριβήλης στο έβδομο κεφάλαιο της νουβέλας του «Βασίλης ό Άρβανίτης» (β'

έκδοση, Άθήνα 1944, σ. 47-50) και έντάσει τόν ήρωα του έργου του αυτού ως πρωτοπαλίκαρα στο γενναίο σώμα του Μακεδονομάχου Κώστα Γαρέφη.

Μέσα από τίς διάφορες έργασίες, πού έχουν γραφεί κατά καιρούς για τόν Καπετάν Γαρέφη, σημαντική είναι ή μονογραφία του γνωστού Πηλιορείτη λαογράφου και ιστορικού συγγραφέα Κώστα Λιάπη «Καπετάν Κώστας Γαρέφης - Ο σταυραετός του Πηλίου», ή οποία κυκλοφόρησε στο Βόλο τό 1979 και σε δεύτερη αυτότελή έκδοση, έπαυξημένη και βελτιωμένη, τό 2008.

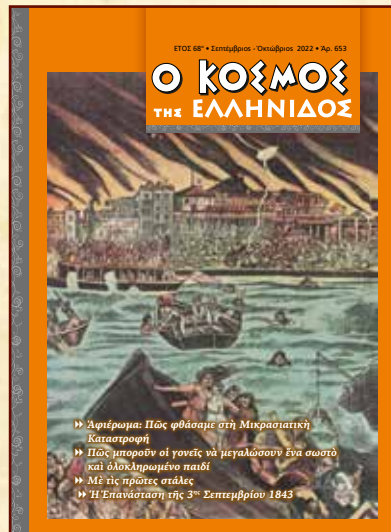
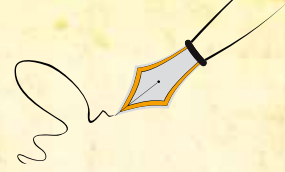
Αυτή ήταν ή δράση και τό ήρωικό τέλος του Μακεδονομάχου από τίς Μηνιές του Πηλίου, Κώστα Γαρέφη, πού υπήρξε σημαντικός άρχηγός σώματος τήν περίοδο 1905-1906.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

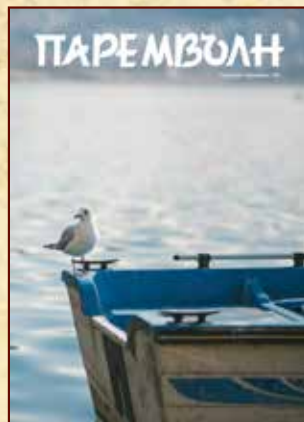
- ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, Έκδοτική Άθηνών Α.Ε., τόμος ΙΔ', Άθήνα 1977.
- ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ, Έκδοτική Άθηνών Α.Ε., Άθήνα 1985.
- ΣΤΡΑΤΗ ΜΥΡΙΒΗΛΗ, Άπ' τήν Έλλάδα, Ταξιδιωτικά 1, β' έκδοση, Βιβλιοπωλείο της Έστίας Ι.Δ. Κολάρου και Σία, Άθήνα.
- ΣΤΡΑΤΗ ΜΥΡΙΒΗΛΗ, Βασίλης ό Άρβανίτης, β' έκδοση, Άθήνα 1944.
- ΠΕΤΡΟΥ ΧΑΡΗ, Έλληνες Πεζογράφοι, τόμος 4ο^ς, Βιβλιοπωλείο της Έστίας Ι.Δ. Κολάρου και Σία, Άθήνα.
- ΚΩΣΤΑ ΛΙΑΠΗ, Καπετάν Κώστας Γαρέφης - Ο σταυραετός του Πηλίου, Β' έκδοση Έξωραϊστικού - Πολιτιστικού Συλλόγου Μηλέων «Γρηγόριος Κωνσταντάς», Βόλος 2008.

Άξίζει νά διαβάσετε

Το μηνιαίο Ὁρθόδοξο Χριστιανικό Περιοδικό με την ιστορία τῶν 100 χρόνων του κοντὰ στὸν ἑλληνικὸ λαό.

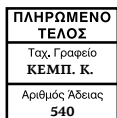
Περιοδικό με ιστορία μεγαλύτερη τῶν 50 ἐτῶν, ποὺ ἀπευδύνηται στὴ γυναίκα, στὴν πνευματικὴ καὶ κοινωνικὴ της παρουσία.

Τὸ περιοδικὸ γιὰ τὴν Ἐπιστήμη, τὰ Γράμματα καὶ τὴν Τέχνη, μετὸ ἔνδοξο παρελθὸν καὶ τὸ δυναμικὸ “παρῶν” στὶς μάχες του κατὰ τοῦ ὕλισμοῦ καὶ τῆς ἀπιστίας.

Νεανικὸ περιοδικὸ τῆς “Χριστιανικῆς Φοιτητικῆς Ἐνώσεως” – μετὸν ἐνδουσιασμό τῆς νεότητος καὶ τῆ σφραγίδα τῆς πίστης καὶ τῆς παιδείας.

Τὸ μηνιαῖο παιδικὸ περιοδικὸ ποὺ κυκλοφορεῖ ἀπὸ τὸ 1946 – ἓνας πολὺτιμος πνευματικὸς φίλος γιὰ τὰ Ἑλληνοπούλα.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Χριστιανικής Ένώσεως Έκπαιδευτικών Λειτουργών

- Σπυρ. Καλλιάφα:**
 ΤΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΓΕΝΕΤΗΣΙΟΥ ΟΡΜΗΣ _____ 3,00 €
 ΕΘΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ, ΦΥΣΙΚΟΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ & ΠΑΙΔΕΙΑ _____ 3,00 €
 ΤΑ ΠΕΝΤΕ ΠΡΩΤΑ ΠΑΙΔΙΚΑ ΕΤΗ έκδοσις Γ΄ _____ 5,00 €
- Γ. Θ. Κολιτσάρα:**
 ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ τόμοι Β΄ & Γ΄ έκαστος _____ 6,00 €
 Η ΑΠΑ ΓΡΑΦΗ ΔΙΑ ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ ΤΗΝ ΜΟΡΦΩΣΙΝ ΤΟΥ _____ 3,00 €
 Ο ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΗΓΕΤΗΣ _____ 10,00 €
- Β. Χαραλαμποπούλου:**
 Η ΣΧΟΛΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ _____ 3,00 €
 Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ ΤΟΥ ΥΠΟΔΟΥΛΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ _____ 3,00 €
 ΤΟ ΠΑΙΔΙΚΟ ΚΑΙ ΕΦΗΒΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ _____ 3,00 €
- Μ. Debesse:**
 ΣΤΑΘΜΟΙ ΑΓΩΓΗΣ _____ 5,00 €
- G. Allport:**
 ΤΟ ΑΤΟΜΟΝ ΚΑΙ Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΟΥ _____ 6,00 €
- Γωάν. Άντωνίου:**
 ΠΩΣ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΟΜΕΝ ΤΑΣ ΑΣΘΕΝΕΙΑΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΜΑΣ ΑΠΟ
 ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΠΟΨΕΩΣ _____ 3,00 €
- ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΩΝ ΤΗΣ Χ.Ε.Ε.Λ.:**
 ΤΑ ΕΛΛΗΝΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΙΔΑΝΙΚΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΑΙΔΕΙΑΝ ΜΑΣ _____ 6,00 €
 Η ΜΟΡΦΩΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΟΣ _____ 6,00 €
 Η ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ ΩΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑ _____ 6,00 €
 Ο ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗΝ ΤΟΥ _____ 6,00 €
 Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΣ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ _____ 6,00 €
 ΟΔΗΓΗΤΙΚΗ, ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΗ _____ 6,00 €
 ΤΑ ΟΠΤΙΚΟΑΚΟΥΣΤΙΚΑ ΜΕΣΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ _____ 6,00 €
 ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ _____ 6,00 €
 ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΔΟΣ _____ 6,00 €
 ΤΟ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΝ ΠΝΕΥΜΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΝ _____ 6,00 €
 ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΑΞΙΕΣ ΣΤΗΝ ΠΑΙΔΕΙΑ _____ 6,00 €
 Η ΕΘΝΙΚΗ ΜΑΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ _____ 6,00 €
 ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ _____ 6,00 €
 ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ _____ 6,00 €
 ΠΑΙΔΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ _____ 6,00 €
 Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ _____ 6,00 €
 Η ΚΡΙΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ _____ 6,00 €
 ΠΡΟΣΩΠΟ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ _____ 6,00 €
 ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ _____ 6,00 €
 ΑΝΑΤΟΜΙΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΑΠΟΤΥΧΙΩΝ _____ 6,00 €
 ΝΕΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ ΚΑΙ ΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ _____ 10,00 €
 ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ _____ 10,00 €

